

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній ступінь – магістр

На тему: «Чернецтво правобережних закордонних монастирів Київської єпархії
другої половини XVIII ст.»

Виконала: студентка 2-го року навчання

Спеціальності:

032 «Історія та археологія»

Освітньо-наукової програми «Історія»

Войтко Наталія Володимирівна

Науковий керівник Яременко М.В.,

доктор історичних наук, доцент

Рецензент Романова О.О.

Магістерська робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 2020 р.

Київ -2020

ЗМІСТ

ЗМІСТ	1
ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. Закордонні монастирі Київської православної митрополії на території Речі Посполитої	10
1.1. Інститут закордонних монастирів	10
1.2. Історія досліджуваних закордонних обителів.....	13
Лебединський Свято-Георгіївський чоловічий монастир	13
Лебединський Свято-Миколаївський жіночий монастир.....	16
Пустинно-Медведівський Свято-Миколаївський чоловічий монастир.....	16
Чигиринський Свято-Троїцький жіночий монастир	18
Пустинно-Жаботинський Свято-Онуфріївський монастир.....	20
РОЗДІЛ 2. Ігумени правобережних закордонних монастирів.....	22
2.1. Процедури обрання та призначення	22
2.2. Роль настановчої грамоти для настоятелів правобережних закордонних монастирів.....	29
2.3. Обов'язки	31
2.4. Ігуменські свавілля та добродесність	33
2.5. Стосунки між ігуменами	43
РОЗДІЛ 3. Чернецтво правобережних закордонних монастирів	47
3.1. Кількісний склад	48
3.2 Рекрутування чернецтва.....	54
3.3. Походження, вікові характеристики та причини вступу до монастиря	59
3.4. Чернецтво і освіта	67
3.5. Спроможність до послухань та чернеча (не)покірність	69
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	84
ДОДАТКИ.....	93

ВСТУП

Релігійна ситуація на українських територіях Речі Посполитої в історіографії представлена переважно через призму негативного становища православ'я та агресивного домінування католицької (римської та грецької) віри. При дослідженні правобережного чорного кліру акцент зазвичай зміщено на несприятливих для розвитку умовах, в яких перебували обителі, що призводило до занепаду монастирів та унеможлиблювало розвиток та стале поповнення братій. Однак для кращого розуміння інституту закордонних монастирів та особливостей, груп на які він поділявся, і, можливо, розсіяння радикальної риторики, необхідно знати, хто й чому населяв обителі. Про соціальний склад правобережних закордонних монастирів зазвичай зазначають окремими замітками не вдаючись до детального аналізу. Проте детальний аналіз функції, ролі та діяльності очільників монастирів та соціальних характеристик чернецтва є фундаментальною сходинкою у розвитку студій з дослідження закордонних обителей.

Дане дослідження присвячене саме соціальним характеристикам правобережного чернецтва обителей та ігуменам, які мали безпосередній вплив на його життя. Це допоможе пролити світло на релігійну ситуацію на території Правобережної України та розширить напрацювання з теми історії закордонних монастирів, а саме їх української групи.

Сфокусовано дослідження на українській групі закордонних монастирів, яка складалася із п'яти православних обителей: Пустинно-Медведівського Свято-Миколаївського монастиря, підпорядкований йому Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастиря, Пустинно-Жаботинського Свято-Онуфріївського монастиря, Лебединського Свято-Георгіївського монастиря та підпорядкованого йому Лебединського Свято-Миколаївського монастиря, який був заснований лише у 1779 р.

Предмет дослідження – чернецтво закордонних монастирів у складі Київської єпархії, які розташовувалися на теренах правобережної України у другій половині XVIII ст.

Об’єкт дослідження – закордонні монастирі Київської єпархії у XVIII ст.

Мета роботи – дослідити соціальні особливості існування правобережних монастирів Київської єпархії другої половини XVIII ст. через роль і функціонування інституту ігуменства та через формування соціального складу обителів.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити такі **завдання**:

- 1) розглянути особливості інституту закордонних монастирів, а також історії існування досліджуваних обителів від заснування до 1785 р.;
- 2) дослідити особливості функціонування інституту ігуменів правобережних закордонних монастирів та роль настоятелів в організації чернечого життя;
- 3) дослідити особливості формування соціального складу та поведінки насельників правобережних закордонних монастирів.

У **хронологічних межах** (1750-ті - 1785 рр.) нижня межа зумовлена поверненням монастирів православному чернецтву після захоплення їх уніатами (у різні роки у кожної з обителів), верхня – перепідпорядкування монастирів Слуцькому архімандриту, вікарію Київського митрополита Віктору Садковському.

Для здійснення дослідження було використано загальнонаукові **методи** аналізу і синтезу та критичного аналізу джерел. Компаративний метод було застосовано для дослідження особливостей функціонування інституту ігуменів та формування соціального складу монастирів. До соціальної історії звернулися при дослідженні стосунків між насельниками монастирів та їх взаємин зі світськими особами, а також для оцінки соціальних характеристик іноків. Для

дослідження соціального складу правобережних закордонних монастирів за основу було взято монографію Максима Яременка «Київське чернецтво XVIII ст.»¹ та статтю Олега Духа «Черниці монастирів Львівської єпархії у 1760-1763 рр.: віковий, становий, освітній зріз (за матеріалами генеральної візитації Львівської єпархії 1758-1765 рр.)»². Дослідники створили просопографічні портрети чернецтва, взявши за основу клірові відомості та доповнивши їх іншими доступними джерелами. Проаналізовану інформацію автори наклали на політичну, соціальну, релігійну й культурну ситуації у ранньомодерний час. Для дослідження соціальних характеристик чернецтва було також використано кількісні методи з відсотковими обчисленнями.

В *історіографії* правобережним закордонним монастирям в цілому та їх соціальному складу зокрема приділено мало уваги. У працях та розділах, присвячених закордонним обителям про правобережні монастирі Київської єпархії залишають короткі замітки й характеристику, накладаючи на них, переважно, загальні риси православних обителів у Речі Посполитій.

З праці Олексія Титова «Заграничные монастыри Киевской епархии в XVII-XVIII в.в.»³, котра вважається головним напрацюваннями з даної теми, про ситуацію у правобережних обителях можемо лише здогадуватися, опираючись

¹ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – 303 с.

² Дух О. Черниці монастирів Львівської єпархії у 1760-1763 рр.: віковий, становий, освітній зріз (за матеріалами генеральної візитації Львівської єпархії 1758-1765 рр.) // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2005. – № 5. – С. 59-70.

³ Титов О. Заграничные монастыри Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. У 3 т. – Київ, 1916. – Т. 3: Русская православная церковь в Полско-Литовскомъ государствѣ в XVII-XVIII в.в. – Ч. 1: Общія свѣдѣнія о заграничныхъ монастыряхъ Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. (Съ картою). – С. 1-172.

на замітки такі як «*криме украинскихъ монастырей*»⁴ чи через відсутність згадок про правобережні обителі у переліках⁵.

Михайло Коялович в «*История воссоединения западнорусских униатов старых времен*»⁶ окрему увагу приділив становищу православних у Речі Посполитій, й особливо на території Правобережної України. Тут акцент зроблено на ролі головних акторів Переяславської єпархії у релігійно-політичній ситуації закордоном, а також обителям у складі цієї єпархії. Праця проливає світло на особливості територіального розташування правобережних монастирів та важливість цього аспекту у тому числі й для формування їх соціального складу.

Закордонним монастирям Київської єпархії присвятив окремий розділ Микола Шпачинський у монографії про діяльність Київського митрополита Арсенія Могилянського⁷. Праця здебільшого дублює думки вищезгаданих авторів про складні релігійно-політичні умови для існування православного чорного кліру та про боротьбу за православ'я, й роль у цьому окремих акторів з «Малої Росії» та вищого імперського правління. У монографії знаходимо також окремі згадки про правобережні монастирі, що стали в нагоді при дослідженні інституту ігуменів та соціального складу обителів.

⁴ *Титов О.* Заграничные монастыри Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. У 3 т. – Київ, 1916. – Т. 3: Русская православная церковь в Полско-Литовскомъ государствѣ в XVII-XVIII в.в. – Ч. 1: Общія свѣдѣнія о заграничныхъ монастыряхъ Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. (Съ картою). – С. 52.

⁵ Там само. – С. 74.

⁶ *Коялович М.* История воссоединения западнорусских униатов старых времен. – Санкт-Петербург, 1873. – 400 с.

⁷ *Шпачинский Н.* Глава X-я. Заграничные монастыри Киевской митрополии / Киевскій митрополитъ Арсеній Могилянскій и состояние Киевской Митрополии в его правленіе (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С. 558-667.

У статтях П. Лебединцева⁸ та П. Орловського⁹ розповідається про історії окремих правобережних монастирів – Пустинно-Медведівського Свято-Миколаївського та Лебединського Свято-Георгіївського відповідно. Автори торкаються тем матеріального забезпечення обителів, їх стосунків із духовною владою, унійним духівництвом, прихожанами та католицькою шляхтою, які виступали покровителями благочестивих чернечих осередків. Лебединцев та Орловський залишили короткі замітки про чисельність і склад братії, опираючись на окремі справи та надали перелік імен настоятелів монастирів, спосіб їх номінування та термін перебування на посаді.

Володимир Присяжнюк у своїй статті *«Суспільно-правове становище православних монастирів на Правобережжі у 18 ст.»*¹⁰ розглянув такі аспекти як кількісний склад та станове походження іноків та інокінь правобережних братій, але не розмежував чернецтво монастирів Київської та Переяславської єпархій, які формувалися в однакових територіальних та релігійно-політичних умовах, проте за здійснення різного рівня нагляду й контролю.

Напрацювання Олександра Пашковського з теми Пустинно-Жаботинського Свято-Онуфріївського монастиря розкривають дуже вузькі аспекти з життя обителів, не вдаючись до ширшого контексту особливостей монастирів Правобережжя. У тезах конференції дослідник наводить перелік ігуменів монастиря, термін їх настоятельства та зазначає про спосіб номінування, проте не надає аналітики до запропонованих даних¹¹.

⁸ *Лебединцев П.* Медвѣдовскій Николаевскій монастырь // Кієвскіє єпархіальніє вѣдомости. – 1870. - № 1. – С. 10-19.

⁹ *Орловскій П.* Лебединскій Георгіевскій мужескій монастырь упраздненнй, 20 декабря 1845 года // Кієвскіє єпархіальніє вѣдомости. – 1893. - № 1. – С. 10-16.

¹⁰ *Присяжнюк В.* Суспільно-правове становище православних монастирів на Правобережжі у 18 ст. // Родовід. – 1993 р. – № 5. – С. 79 – 83.

¹¹ *Пашковський О.* Настоятелі Жаботинського Онуфріївського чоловічого монастиря у XVII – XIX ст. // Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії. – 2007. – № 4. – С. 135-137.

Юрій Мариновський, редактор збірника документів про монастирі Черкащини. У вступі до книги та примітках його авторства знаходимо інформацію про особливості правобережних монастирів, їх територіального розташування та стосунків із католицькою шляхтою. Також, працюючи над книгою, Мариновський ідентифікував в історіографії такий пробіл як характеристика соціального складу чернецтва монастирів сучасної Черкаської області.

Важливими є напрацювання Максима Яременка щодо закордонних монастирів. У монографії *«Київське чернецтво XVIII ст.»*¹², автор ставить під сумнів загально-прийнятту риторичну промову про рекрутування чернецтва у зв'язку з переслідуваннями православних у Речі Посполитій і наголошує на важливості здійснення окремих досліджень щодо релігійної ситуації у закордонній частині Київської єпархії із залученням критичного методу прочитання джерел.

Джерельна база. Для здійснення дослідження було залучено документи з Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ЦДІАК) з фонду 127, з описів 151, 1020, 1021, 1024, 1043, 1076 та фонду 131, опису 30. З Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ) було залучено документи з фондів XIII та 312. До списку джерел відносимо також такі опубліковані збірки документів: *«Акты, относящиеся к истории православной церкви в Югозападной России»*¹³, *«Памятники*

¹² Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – 303 с.

¹³ Акты, относящиеся к истории православной церкви в Югозападной России. // Архив Югозападной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. – Т. 1, Ч. 1. – Киев, 1859. – 554 с.

*православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в.»*¹⁴ у трьох томах, «*Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.*»¹⁵.

Серед джерел звертаємося, в першу чергу, до клірових відомостей, які дають уявлення про соціальний склад монастирів, кількісний склад, походження та вікові характеристики ченців, їх рівень освіти, причини вступу в монастир та спроможність нести послух. Прохальні донесення від монастирів та укази вищої духовної влади про процедурні та поведінкові особливості у монастирях. Судові справи про локальний розбій та ті, що стосуються переслідування уніатами, є важливими свідченнями про причини внутрішніх соціальних змін у чернечих осередках.

Структура роботи зумовлена завданнями і метою дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та літератури, додатків. У першому розділі розглядаємо, чим був інститут закордонних монастирів, особливості української групи, а також історії досліджуваних монастирів. Другий розділ присвячений ігуменам правобережних обителів. Тут важливими є питання способу обрання настоятелів, ролі документів, які підтверджували їх сан, які обов'язки покладалися на очільників чернечих осередків, наскільки добросовісно ігумени їх виконували, а також рівень комунікації між настоятелями. У третьому розділі вміщено дослідження соціальної характеристики чернецтва. Тут розглянуто кількісний склад братії, рекрутування іноків та інокінь, їх походження, вік та причини вступу до монастирів. Окремо досліджено освітній рівень правобережного чорного кліру, їх спроможність несення послуху та до яких правопорушень були схильні ченці

¹⁴ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 1: (Съ изслѣдованіемъ икартою Заподной Руси въ XVII-XVIII в.в.). – 528 с.; Там само. – Ч. 2. – С. 529-1136; Там само. – Ч. 3. – С. 1137-1771.

¹⁵ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. / Упор. І. Бутич, М. Бутич, О. Купчинський та інші. – Київ, 1970. – 658 с.

та черниці у ранньомодерний час. У додатках вміщено зібрану інформацію про спосіб номінування правобережних закордонних ігуменів та соціальні характеристики чернецтва із відсотковими значеннями.

РОЗДІЛ 1. Закордонні монастирі Київської православної митрополії на території Речі Посполитої

1.1. Інститут закордонних монастирів

Інститут закордонних монастирів був утворений із православних обителів, які увійшли до складу Речі Посполитої після підписання Вічного миру у 1686 р. й опинилися за кордоном Московського царства. За угодою на територіях Речі Посполитої повинні були залишатися чотири православні єпархії: Галицько-Львівська, Луцька, Перемишльська і Білоруська (також Могилівська)¹⁶. Однак через перехід більшості православних в унію наприкінці XVII і початку XVIII ст., серед православних єпископів залишився лише Білоруський. Згідно IX статті Миру ті, хто приймали благословення і рукопокладення від Київського митрополита повинні були продовжувати йому підпорядковуватися, а Польща зі свого боку мусила гарантувати свободу віросповідання населенню ново-приєднаних територій¹⁷.

Монастирі Київської єпархії, що залишалася підвладною митрополиту, були територіально «розкидані», тож кордони її не були чітко окресленими. Крайніми точками частини єпархії, що знаходилися у Речі Посполитій, на заході були населені пункти у Брестському воєводстві, на північному заході – міста Віленського воєводства, на північному сході – Вітебськ, крайні межі на півдні приблизно співпадали з південним кордоном Чигиринщини¹⁸. Закордонні монастирі Київської єпархії, яких усього було 36, розпадалися на кілька груп,

¹⁶ *Титов О.* Заграничные монастыри Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. У 3 т. – Київ, 1916. – Т. 3: Русская православная церковь в Полско-Литовскомъ государствѣ в XVII-XVIII в.в. – Ч. 1: Общія свѣдѣнія о заграничныхъ монастыряхъ Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. (Съ картою). – С. 83.

¹⁷ *Коялович М.* История воссоединения западнорусских униатов старых времен. – Санкт-Петербург: в типографии второго отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1873. – С. 132-134.

¹⁸ *Титов О.* Заграничные монастыри Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. У 3 т. – С. 20.

відповідно до їх територіального розташування, канонічної чи історичної залежності одних від інших¹⁹.

Найбільшу групу склали Литовські монастирі (інша назва – Віленське старшинство) – у кількості 10. Вони підпорядковувалися ігумену Віленського монастиря, який мав звання старшого. До групи Слуцької архімандрії належало 7 монастирів, а роль головної обителі виконував Слуцький Троїцький Предміський монастир. Архімандрит головного монастиря мав звання намісника Київської митрополії. Білоруська група монастирів складалася із 7 обителей, які не характеризувалися тісним зв'язком, на відміну від попередніх груп, і не мали свого окремого очільника. 6 монастирів Підляської групи групувалися довкола Брестського Замуховецького Свято-Симеонівського монастиря, чий настоятель виконував роль керівника усіх обителей, лише за необхідності через зовнішні обставини чи за наказом Київського митрополита. До Поліської групи територіально належали 2 монастирі, один з яких ієрархічно підпорядковувався Києво-Печерській Лаврі. Окрему групу склали українські монастирі, яких поєднувала територіальна близькість²⁰.

Українські монастирі розташовувалися на теренах Чигиринського та Смілянського староств, які на початку XVIII ст. заселяли слобідським шляхом. Католицькі магнати проголошували свободу віросповідання, що приваблювало православних вихідців із Лівобережної України²¹. На відміну від інших шляхетських представників, власники згаданих староств – Любомирські та Яблонівські упродовж століття визнавали свободу віросповідання та залишалися

¹⁹ *Титов О.* Заграничные монастыри Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. У 3 т. – Київ, 1916. – Т. 3: Русская православная церковь в Полско-Литовскомъ государствѣ в XVII-XVIII в.в. – Ч. 1: Общія свѣдѣнія о заграничныхъ монастыряхъ Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. (Съ картою). – С. 25.

²⁰ Там само. – С. 25-32.

²¹ *Масненко В.* Адміністративно-Територіальний та господарсько-майновий устрій правобережної Черкащини XVIII ст. // Український селянин. – 2016. – № 16. – С. 47.

покровителями благочестивих обителів²². Чимало випадків було, коли католицькі магнати проявляли заступництво над православними у Речі Посполитій. Наприклад, на звернення уніатського офіціала через 15 років після подій Коліївщини з бажанням «насадити» католицизм князь Ксаверій Любомирський відповів, що не розуміє насильницьких методів, які планує вжити офіціал, і не допустить такого у своїх володіннях, адже *«сердца этих людей не жестокости и не были жестокими, а что причиною распространения огня было нечто иное, как несправедливость правительства, притеснения военных...»*²³. (Інші випадки покровительства містяться у наступному підрозділі). Завдяки цьому Чигиринське та Смілянське староства залишалися православними у своїй більшості²⁴.

Самі монастирі розташовувалися у безпосередній близькості між собою, та з Переяславськими закордонними обителями. Наприклад, із дзвіниці Жаботинського монастиря можна були помітними куполи Мотронинської обителі²⁵. Це сприяло тісній взаємодії між обителями, спільному вирішенню проблем (про це у наступному розділі), рекрутуванню чернецтва (про це детальніше у третьому розділі). Володіння правобережних монастирів межували із володіннями обителів Лівобережної України, що сприяло також тісній комунікації з ними. Це дозволяло залишатися «у темі» релігійно-політичної ситуації та залучатися підтримкою насельників інших монастирів при виникненні проблем в окремих іноків та інокінь чи загалом у братії.

²² Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 р. / Черкаська минувшина / ред. Ю. Мариновський. – Кн. 1. – Черкаси: «Відлуння», 1997. – С. 24-25.

²³ Цит. за Там само. – С. 25.

²⁴ Масненко В. Адміністративно-Територіальний та господарсько-майновий устрій правобережної Черкащини XVIII ст. // Український селянин. – 2016. – № 16. – С. 46.

²⁵ Пашковський О. Онуфріївська церква Жаботинського монастиря // Малі міста на історичній мапі України: проблеми збереження історико-архітектурної спадщини. – «Софія», 2007. – С. 164.

Четверо з п'яти монастирів української групи були засновані у 17 ст. Їхні фондуші (документи, що засвідчували земельні володіння монастирів; фондуші видані при заснуванні містили інформацію щодо умов і дати заснування, ім'я фундатора, за дозволом якого князя і благословенням якого митрополита здійснювалося утворення монастиря, та яким чином монастирі повинні функціонувати) містили інформацію про те, що вони підпорядковуються Київським митрополитом. Тож передати їх іншій єпархії було ризиковим. Окрім того, авторитет Київського митрополита, його ім'я і заступництво у справах цінувалися, значно більше, ніж авторитет інших архієпископів. Поляки знали, що Київський митрополит у разі потреби зможе протестувати проти дій з боку поляків через посередництво російського посла при королівському дворі²⁶. Агресивні дії з боку католиків (римських та грецьких) у Речі Посполитій по відношенню до православного населення приносили чимало клопотів як духовній, так і світській місцевій та державній владам. Яскравими прикладами цьому слугують такі конфлікти як захоплення православних монастирів уніатами. Київський митрополит сприяв поверненню монастирів та урівноваженню ситуації особисто та через посередництво російського посла²⁷.

1.2. Історія досліджуваних закордонних обителей

Для дослідження чернецтва у правобережних закордонних обителях важливо побачити плин розвитку монастирів, які чинники їм сприяли, а які навпаки, чинили перешкоди.

Лебединський Свято-Георгіївський чоловічий монастир

Лебединський монастир розташовувався у Лебединському лісі в урочищі Чичковому, неподалік р. Турії. Монастир знаходився на відстані 213 км від Києва та 96 км до Чигирини.

²⁶ Шпачинський Н. Київській митрополитъ Арсеній Могилянській и состояние Киевской Митрополіи в его правленіе (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С. 546.

²⁷ Там само. – С. 550-586.

Утворення монастиря відбулося у 1657 р., коли митрополит Діонісій Балабан надав своє благословення на заснування обителі. До 1667 р. було збудовано монастир поруч із церквою.²⁸

Історія заснування обителі – ієромонах Іоанникій Симонович з Виноградського Ирдинського Успенського чоловічого монастиря, повернувшись до обителі разом з іншими монахами, яку покинули, тікаючи від нападів жовнірів у 1754 р., вирішив заснувати монастир в урочищі Чичковому, яке належало Ирдинському монастирю. Ігумен тієї обителі Іосиф з братією передали урочище для побудови Лебединського монастиря.

13 листопада 1667 р. митрополит Київський Іосиф-Нелюбович Тукальський видав грамоту, якою затвердив ієромонаха Іоанкія Симоновича на посаді ігумена Лебединського Георгіївського монастиря.²⁹

Завдяки покровителям монастиря, обитель збагачувала свої угіддя та монастирське майно, а також отримувала захист від нападів та спустошень.

Петро Дорошенко взяв монастир під свою охорону і видав 2 охоронні грамоти від 14 березня 1666 р. і від 3 вересня 1668 р.³⁰ Однак після зречення гетьманом влади, Лебединська обитель зазнала спустошення через напади татар. 1682-1683 рр. ігумен з братією, отримавши дозвіл від наказного гетьмана, відновили монастир.³¹ Від тоді монастир збільшував свої володіння через отримання дарунків та через купівлю.

За реймантирським листом Мазепи від 1692 р., який затвердив митрополит Варлаам Ясинський у 1693 р., уся худоба покійників, які проживали на околицях обителі, переходила у монастирське володіння.³²

²⁸ Орловській П. Лебединській Георгієвській мужескій монастырь упраздненный, 20 декабря 1845 года // Київські єпархіальні вѣдомости. – 1893. - № 1. – С. 10.

²⁹ Орловській П. Лебединській Георгієвській мужескій монастырь упраздненный, 20 декабря 1845 года // Київські єпархіальні вѣдомости. – 1893. - № 1. – С. 11.

³⁰ Там само. – С. 14.

³¹ Там само. – С. 15.

³² Там само. – С. 15.

У 1711 р. монастир було розорено та спалено, а братію і мирян в околицях вбили козаки. Четверо іноків залишилися живими, завдяки тимчасовому відлученню з монастиря. У 1715 р., коли територія перейшла у володіння Речі Посполитої, ченці повернулися на місце зруйнованого монастиря.

Близько 1720 р. князь Юрій Олександр Любомирський відновив Лебединський монастир і 6 червня 1721 р. письмово підтвердив права монастиря на володіння його угіддями.³³

Не тривалими були спокійні часи існування обителі.

У 1730-х рр. монастир був захоплений уніатами.

1742-1743 рр. – регулярні пограбування з боку гайдамак.³⁴

1751 р. – друге захоплення монастиря уніатами. Після невдалої спроби ігумена Гавриїла Смільницького перетворити обитель з грецької віри на греко-католицьку, начальника монастиря було силою передано духовній владі до Києва. У відповідь Смілянський комісар Юрій Добрянський, покровителя унійної церкви, наказав вивезти усе церковне й монастирське майно до Сміли, братію розігнати, а монастир передати у володіння уніатам.³⁵

1753 р. – після тривалої полеміки між Київським митрополитом Тимофієм Щербацьким, князем Любомирським та Львівським митрополитом, монастир було повернуто православній громаді. Туди повернулися колишній настоятель Сергій з братією, а комісар Дубринський наказав повернути усі забрані угіддя й майно за розпорядженням князя Любомирського.³⁶

³³ Орловскій П. Лебединскій Георгієвскій мужскій монастырь. (Продолженіе) // Кієвскіє епархіальніє вѣдомости. – 1893. - № 2. – С. 32.

³⁴ Там само. – С. 34.

³⁵ Титов Ф. Акты по истории заграничных монастырей Киевской епархии XVII-XVIII вв. / Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII-XVIII вв. – Т. 1, Ч. 1. – Кієвь, 1905. – С. 614.

³⁶ Орловскій П. Лебединскій Георгієвскій монастырь. (Окончаніе) // Кієвскіє епархіальніє вѣдомости. – 1893. - № 3. – С. 56.

Упродовж 1766-1768 рр. – Лебединська обитель зазнавала регулярних нападів та пограбувань з боку унійних вірян так духівництва. Братія з ігуменом, аби уникнути фізичної розправи, вимушені були переховуватися під час нападів по лісах та болотах.³⁷

Лебединський Свято-Миколаївський жіночий монастир

Розташовувався монастир у лісі Лебедин, в урочищі вершини р. Гептарки, на відстані близько 5 км від с. Лебедин, 100 км від Черкас і 250 км від Києва.

Монастир був наймолодшим за віком з-поміж інших закордонних монастирів Київської єпархії. Монахині, які вийшли зі Свято-Успенського Калатурського монастиря у Молдові *«причиною разоренія турками благочестивих монастирей»*, звернулися до Смілянського поміщика, князя Ксаверія Любомирського за дозволом побудувати монастир.³⁸ Побудували обитель за благословенням митрополита Гавриїла у 1779 р. на прохання Любомирського.³⁹

Від заснування монастир був підпорядкований Лебединському Свято-Георгіївському монастирю. Ігумен монастиря здійснював нагляд над обителю, допомагав при вирішенні конфліктів, комунікації з духовною владою.

Упродовж восьмирічного перебування у Київській єпархії, у монастиря були сприятливі умови для розбудови й розвитку.

Пустинно-Медведівський Свято-Миколаївський чоловічий монастир

Розташовувався монастир на острові, утвореному р. Тясмин, у Чигиринському уїзді Київської єпархії, неподалік містечка Медведівка, на відстані близько 250 км від Києва і 20 км від Чигирини. Острів оточували вільховий гай, болота, які заросли комишем й лозою. Потрапити на острів можна було човном по прорізаному каналу.

³⁷ Листи Лебединського ігумена Філотея Контаровського. (1765-1767 рр.) // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. – Т. 9. – Київ, 1911. – С. 17-23.

³⁸ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 2995. – Арк. 6.

³⁹ Там само. – Спр. 3274. – Арк. 1.

Невідомо точної дати заснування монастиря. Перші відомі згадки містяться в універсалах, виданих Юрієм Хмельницьким у 1661р. Першим універсалом від 26 лютого передав братії Медведовського монастиря «млынъ Янковскій-Дацковъ-Андрѣенковъ-Деревянчинъ на р. Медвѣдовцѣ». Другим універсалом від 18 квітня Хмельницький затвердив за монастирем володіння пасікою, яка була передана монастирю Київським підкормчим і Овруцьким старостою Юрієм Немиричем, а розташовувалася за Дніпром біля гирла р. Кобилячок.⁴⁰

Павло Тетеря універсалом від 10 жовтня 1663 р. підтвердив право володіння монастиря на поле, 3 млина, ліс та луги.⁴¹

Упродовж більше як півстоліття згадок про монастир майже не збереглося, відомо лише, що внаслідок подій на території України, братія кілька разів покидала й поверталася до монастиря. А в 1731 р. Чигиринський староста князь Ян Кастан Яблонський задекларував бажання взяти Медвединський монастир під своє покровительство.⁴²

Збагачувався монастир подібно іншим обителям завдяки купівлі угідь, «дарственними грамотами», підтверджувальними записами щодо володіння грунтами, придбанням пільг.⁴³

Упродовж 1768-1769 рр. монастир зазнавав нападів з боку гайдамаків.

1768 р. – ієромонах Ієракс, маючи образу на ігумена Віссаріона, оголосив гайдамакам, що ігумен був прихильником поляків. Гайдамаки у кількості 15 осіб напали вночі на монастир, але через відсутність ігумена побили монахів кількох, забрали церковне і монастирське майно, а з келії їм дісталось по 5 руб.⁴⁴

⁴⁰ Лебединцев П. Медвѣдовскій Николаевскій монастырь // Київські епархіальні вѣдомости. – 1870. - № 1. – С. 10.

⁴¹ Там само. – С. 11.

⁴² Там само. – С. 12.

⁴³ Див. наприклад: ІР НБУВ. – Ф. 312. - № 448. – Арк. 114-115 зв.; ІР НБУВ. – Ф. 13. – № 6238. – Арк. 1.

⁴⁴ Лебединцев П. Медвѣдовскій Николаевскій монастырь. – С. 15.

1769 р. – напад ватаги Чуприни – взяли 5 монастирських коней, але продовжували грабіж околиць і вимагали видати послушницькі паспорти.⁴⁵

У 1769 р. у зв'язку із близьким розташуванням татарської орди і нападу гусарського полку на Єлизаветську фортецю, яка знаходилась на відстані близько 10 км від монастиря. Духовна консисторія видала указ, у якому наказано губернській канцелярії видати ченцям пропуски за Дніпро для безперешкодного пересування у випадку небезпеки.⁴⁶

У страху перед нападом татар братія монастиря продала частину худоби і бджіл, а у містечку Вереміївка (за Дніпром) на плаці, який було даровано від священника Андрія Прудкого, вирішили побудувати прихисток у випадку нападу, і там заховали церковне й монастирське майно.⁴⁷

Наступні десятиліття були відносно спокійними для монастиря. Князь Антоній Яблоновський, власник Чигиринського староства, мав прихильність до Медведівської обителі. У 1780 р. відвідуючи Україну князь заїхав у Медведівський монастир *«призательный игумену Виссаріону за содѣйствіе къ поддержанію спокойствія въ народѣ»*. Помітивши *«обветшалость»* Миколаївської церкви висловив бажання, аби братія зайнялася побудовою нової церкви, а в допомогу дозволив їм використовувати сировину у його лісах для виготовлення матеріалів (якщо буде архієрейський дозвіл).⁴⁸ Також Яблоновський дозволив монастирю володіти ґрунтами доки ігуменом монастиря залишатиметься Віссаріон. Однак по від'їзду князя, «управляючі» поступово почали віднімати монастирські угіддя і захоплювати його власність.⁴⁹

Чигиринський Свято-Троїцький жіночий монастир

⁴⁵ Лебединцев П. Медвѣдовскій Николаевскій монастырь // Кієвскіє епархіальні вѣдомости. – 1870. - № 1. – С. 15.

⁴⁶ ІР НБУВ, Ф. 312, спр. № 448, № 95

⁴⁷ Лебединцев П. Медвѣдовскій Николаевскій монастырь // Кієвскіє епархіальні вѣдомости. – 1870. - № 1. – С. 16.

⁴⁸ Там само. - № 2. – С. 38

⁴⁹ Там само. – С. 39.

Місце розташування монастиря було над р. Тясмин на відстані $\frac{1}{4}$ км від м. Чигирин. З трьох боків монастир був оточений болотистими територіями, які поросли лісом, а із західної частини – сипучими пісками, які простягалися на відстані близько 5 км до Черкас.

Не відомо, коли і за яких умов був заснований Чигиринський монастир. Є лише згадка, що у 1627 р. обитель уже існувала, а керував ним ігумен Мартирій.⁵⁰

Близько 1667 р. Київський митрополит Іосиф Нелюбович-Тукальський затвердив тут свою кафедру і правив у ній до своєї смерті у 1676 р.

У 1678 р. існує висока вірогідність, що монастир було зруйновано, під час взяття Чигирини турками.

Відновив монастир Андрій Дорошенко, брат Петра Дорошенка, і поселився там взявши собі ім'я ієромонаха Антонія.⁵¹

З 1712 р. через воєнні дії на території України обитель знову тимчасово припиняє своє існування.

Відновив Чигиринську обитель близько 1730 р. бунчуковий товариш Василь Дорошенко, внук Антонія Дорошенка, і передав монастирю «крѣпостные документы», якими монастир наділив його дід.⁵²

На прохання ігумена Даниїла князь Ян-Станіслав Яблонський затвердив за монастирем його угіддя, які належали обителі за Дорошенка, та передав у володіння частину своїх. Також надав дозвіл монастирю «знову фундуватися на тому ж місці за своєю промоцією і коштом всіх побожних людей».

У 1735 р. Чигиринський чоловічий монастир був перетворений на жіночий.⁵³

У 1750 р. у відповідь на прохання начальниці монастиря Варвари, Чигиринська жіноча обитель перейшла у відання ігумена Медведівського Свято-

⁵⁰ Б. а. Чигиринській Св. Троицкій женській монастырь // Київські епархіальні вѣдомости. – 1870. - № 15. – С. 498.

⁵¹ Там само. – С. 499.

⁵² Там само. – С. 500.

⁵³ Там само.

Миколаївського монастиря для захисту Чигиринського монастиря від «волочащихся монаховъ и монахинь», які попри заборону залишаються у монастирі, а монахинь б'ють та намагаються вигнати з обителі. Від тоді монастир повинен був залишатися під захистом Медведівського монастиря і мати від нього допомогу за всякої потреби.⁵⁴

Як залежний монастир, комунікація керівництва обителі із духовним центром велася через ігумена Медведівського монастиря.

У 1767 р. обитель було захоплено уніатами. Того ж року монастир повернули православним черниціям,⁵⁵ але продовжувалися регулярні грабіжницькі напади на монастир й впродовж 1768р.⁵⁶ за наказом офіціала Мокрицького⁵⁷.

У 1769 р. у зв'язку із близьким розташуванням татарської орди і нападу гусарського полку на Єлизаветинську фортецю, яка знаходилась на відстані близько 10 км від монастиря. Духовна консисторія видала указ, у якому наказано губернській канцелярії видати монахиням пропуски за Дніпро для безперешкодного пересування у випадку небезпеки.⁵⁸

У 1788 р. монастир було перепідпорядковано із відомства ігумена Медведівського монастиря ігумену Жаботинського Свято-Онуфріївського монастиря.⁵⁹

Пустинно-Жаботинський Свято-Онуфріївський монастир

Монастир розташовувався неподалік с. Чубівка в урочищі Вітряна гора, поруч з місцем, де р. Жаботинка впадала у р. Тясмин⁶⁰. Час й умови заснування обителі не відомі. Перша збережена згадка про монастир датується 1706 р., коли

⁵⁴ ІР НБУВ – Ф. 312. – № 448. – Арк. 6.

⁵⁵ Там само. - Арк. 79

⁵⁶ Там само. – Арк. 101.

⁵⁷ Там само. – Арк. 82.

⁵⁸ Там само. – Арк. 95.

⁵⁹ Чигиринській Св. Троицкій женській монастырь // Кієвскіє епархіальніє вѣдомости. – 1870. - № 15. – С. 501.

⁶⁰ Черкаська минувшина. Книга 1. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року / Упор. Ю. Мариновський. – С. 134

Київський митрополит Варлаам Ясинський звертався до Івана Мазепи з проханням надати монастирю гетьманської підтримки⁶¹.

Власники Жаботинського ключа, до якого належав монастир, економічно підтримували монастир та брало його під своє покровительство. Князь Ян Кастан Яблонівський у 1752 р. підтримав Жаботинську обитель власним коштом⁶². Князь Михаїл Любомирський у 1777 р. передав монастирю у володіння млин, угіддя, звільнив від більшості податків, за винятком десятини із пасіки, надав дозвіл на вільну риболовлю на р. Тясмин⁶³.

У 1754 р. монастир було захоплено уніатами, тож частина монахів перейшли у монастирі на Лівобережжі⁶⁴.

У 1767-1768 рр. – монастир потерпав від нападів з боку уніатів⁶⁵. Тоді ж у Київського митрополита Арсенія Могилянського братія монастиря захисту від ново-сербських гусар⁶⁶.

Отже, правобережні монастирі утворювали окрему українську групу в інституті закордонних обителей. Покровительство католицьких магнатів допомагало залишатися їм православними і сприяло їх розвитку. З другої половини XVII і впродовж XVIII століть у зв'язку із непостійною політичною та релігійно-політичною ситуацією на українських землях Речі Посполитої, насельникам не раз доводилося покидати свої обителі. Проте по заспокоєнню ситуацій, життя в монастирях відновлювалося.

⁶¹ Білокін С. Жаботинський Свято-Онуфріївський монастир // Енциклопедія історії України. – Т.3: Е – Й. – Київ, 2005. – С. 136.

⁶² Там само.

⁶³ Черкаська минувшина. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року. У 2 томах. / Упор. Ю. Мариновський. – Т. 1. – С. 51.

⁶⁴ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1020, спр. 2459.

⁶⁵ ІР НБУВ, ф. 312, спр. № 444, арк. 319-322.

⁶⁶ Там само. – Арк. 810-811.

РОЗДІЛ 2. Ігумени правобережних закордонних монастирів

На чолі закордонних монастирів Київської єпархії на Правобережній Україні стояли переважно ігумени у чоловічих та ігумені – у жіночих монастирях. Настоятелі були зв'язковою ланкою між монастирською спільнотою та вищою церковною владою, а також представляли обитель перед світською владою.

У монастирях Київської єпархії у XVIII ст. настоятелям належала уся повнота влади, а до їх компетенції входило здійснення духовної опіки над братією, господарські та адміністративні повноваження⁶⁷. Отримавши настановчу грамоту (інші назви – ставлена, настільна) і приїхавши до монастиря, настоятель приступав до виконання своїх обов'язків. У його розпорядження переходило усе церковне й монастирське рухоме та нерухоме майно, опис якого передавав новоприбулому попередник чи спеціально визначені ченці обителі.

У цьому розділі розглянемо особливості управління та можливості настоятелів в українській групі закордонних монастирів у другій половині XVIII ст.

2.1. Процедури обрання та призначення

У монастирях Київської єпархії другої половини XVII ст. існувала традиція обрання ігумена братією для подальшого затвердження номінанта архієрейським благословенням⁶⁸. У XVIII ст. у київських монастирях дану традицію витіснили нові способи номінування на настоятельство, а саме призначення ігумена митрополитом чи з 1774 р. – Святійшим Синодом. Братія долучалася до обрання кандидата в ігумени лише в окремих випадках і переважно у невеликих монастирях⁶⁹.

Традиція обрання ігуменів братією функціонувала у тих монастирях Речі Посполитої, що зберегли православні елементи внутрішнього монастирського

⁶⁷ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 177.

⁶⁸ Там само. – С. 182.

⁶⁹ Там само. – С. 178-184.

життя, перейшовши на унію наприкінці XVII ст.⁷⁰. Збереглися такі елементи внутрішнього монастирського життя й у православних закордонних монастирях Київської єпархії у XVIII ст., що можемо пояснити віддаленістю монастирів від духовної влади і складністю здійснення контролю над обителями з іншої держави.

Таким чином у закордонних монастирях української групи у XVIII ст. настоятеля продовжували обирати усією монастирською спільнотою за таким порядком:

- 1) братія монастиря разом зі світським братством (якщо таке було при монастирі) обирали кандидата серед власної братії, чи відомих їм ігуменів інших закордонних монастирів, чи серед київських монахів, які були їм відомі з тих чи інших причин;
- 2) у випадку обрання на посаду ігумена настоятеля іншого монастиря братія з монастирською громадою надсилали до митрополичої кафедри прохання про призначення обраного ними начальника (не завжди за згоди обраного кандидата)⁷¹;
- 3) якщо номінант був обраний з числа братії обителі, то його відправляли до Київського митрополита у кафедральний монастир, чи в інше місце його перебування, разом із письмовими свідоцтвами про обрання і прохальними листами; часто з новообраним ігуменом їхали і представники монастирської братії і світських братств⁷²;
- 4) Київський митрополит, схваливши прохальні листи, висвячував в ігумени присланого номінанта;

⁷⁰ Дух О. Превелебні панни: Жіночі чернечі спільноти Львівської та Перемишльської єпархій у ранньомодерний період (за матеріалами генеральної візитації Львівської єпархії 1758-1765 рр.) // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2005. – № 5. – С. 219.

⁷¹ Див. наприклад: ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 5-5зв.; Там само. – Арк. 13.

⁷² Титов Ф. Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII - XVIII вв. / Западная Русь в борьбе за веру и народность с XVII-XVIII вв. // Том III, часть I. – Киев, 1916. – С. 43.

- 5) архієрей видавав настановчу грамоту ново-висвяченому ігумену, яка підтверджувала його сан та містила інформацію про обов'язки;
- б) митрополит надсилав окрему грамоту братії монастиря, повідомляючи про висвячення ігумена та перераховуючи обов'язки братії та їхні дії по приїзду нового ігумена⁷³.

Традицію обрання настоятелів братією зафіксовано у Пустинно-Медведівському Свято-Миколаївському чоловічому (4 настоятелі з 8)⁷⁴ та його підвідомчому Чигиринському Свято-Троїцькому жіночому монастирях (4 настоятельки із 6)⁷⁵. Після добровільної відмови від ігуменства Іродіона Покорського на початку 1751 р., братія, на чолі із тимчасовим настоятелем схимонахом Логином у званні строїтеля, обирала собі ігумена більше року. Спершу, ченці бажали, аби їм номінували Єфрема Биковського – ігумена Жаботинського Свято-Онуфріївського монастиря (практика ігуменства у кількох обителях водночас була поширеною у єпархії у XVIII ст.)⁷⁶, про що надіслала прохальний лист до митрополита у березні 1752р.⁷⁷. Через відмову Єфрема очолювати Медведівський монастир, братія обрала з-поміж себе кандидатом ієромонаха Тихона Борзаковського, і 14 квітня 1752 р. його ігуменство затвердив настановчою грамотою митрополит⁷⁸. 27 серпня 1756 р. у зв'язку із хворобою Тихона, ієромонах монастиря Віссаріон відправився у Мгарський Лубенський монастир, де перебував митрополит, із клопотанням від Тихона. У листі прохалося про звільнення з ігуменства і призначення на його місце, за згодою

⁷³ Див., наприклад: ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 5-5 зв.; Там само. – № 449. – Арк. 453-458.

⁷⁴ Див. додаток 1.

⁷⁵ Див. додаток 4.

⁷⁶ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 183.

⁷⁷ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 5-5 зв.; Там само. – Арк. 13.

⁷⁸ Там само. – Арк. 14-14 зв.

братії і самого Тихона, Віссаріона⁷⁹. Тоді ж Віссаріона було висвячено в сан та видано ставлену грамоту⁸⁰.

У Чигиринському Свято-Троїцькому жіночому монастирі сестри обирали собі керівницею схимонахиню Агафію у зв'язку із неспроможністю схимонахині Євфросинії виконувати обов'язки через похилий вік. Оскільки монастир знаходився у відомстві Медведівської обителі, кандидатка разом із монахиною Чигиринського монастиря Мар'яною у травні 1751 р. постали перед митрополитом із прохальним листом від її настоятеля Логина, а не власної керівниці⁸¹. Через рік вже Агафія заявила про свою неспроможність продовжувати очолювати монастир через старість. Влітку 1752 р. медведівський ігумен Тихон прохав митрополита Тимофія (Щербацького) номінувати настоятельницею монахиню Аполлінарію, додаючи підтвердження про обрання її сестрами обителі⁸².

По смерті Аполлінарії у 1769 р., обрану замість неї сестрами кандидатку монахиню Єлизавету було відправлено до митрополита із прохальним листом від Віссаріона, і 17 лютого Єлизавета офіційно стала керівницею монастиря⁸³.

У випадках, коли братія монастиря разом із монастирською громадою просили призначити їм ігумена, залишаючи вибір на розгляд Київського єпархіального керівництва, процедура була наступною: спершу, серед київських монахів, найчастіше із Софійського кафедрального монастиря, консисторія обирала трьох кандидатів на ігуменство, а тоді митрополит призначав одного з них настоятелем⁸⁴.

⁷⁹ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 43-43 зв.

⁸⁰ Там само. – Арк. 44-45.

⁸¹ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 2. – С. 606.

⁸² Там само. – С. 686-687.

⁸³ ІР НБУВ. – № 448. – Арк. 456-458.

⁸⁴ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей

Однак знайти кандидатів з ченців Лівобережжя, вірогідно, було нелегкою справою. Зазвичай монахи не хотіли служити ігуменами у закордонних монастирях через їх бідність, у порівнянні з обителями Гетьманщини, і необхідністю продуманої дипломатичної поведінки, аби налагодити відносини з місцевою шляхтою, владою та духівництвом інших віросповідань, через загрозу татарських, гайдамацьких нападів та конкуренцію з уніатами. На думку Титова, монахи зазвичай сприймали своє призначення як покарання чи заслання, і намагалися відмовитися від нього. Бували випадки, коли їх майже силою відправляли в закордонні монастирі з Києва. Деякі з відправлених, через недовгий час поверталися назад, до Києва, де їм не були раді⁸⁵. Подібну ситуацію бачимо у Пустинно-Медведівському Свято-Миколаївському монастирі. До другої половини XVIII ст. київські архієпископи та митрополити призначали ігуменів, проте вони не затримувалися в обителі надовго. Ієромонах Іоасаф Болюбаш, призначений ігуменом з Києва на початку 1730-х рр., пробувши у монастирі один рік, утік за Дніпро. Після смерті по 5-річному правлінні Мисаїла Блоницького, на його місце у 1746 р. було номіновано ієромонаха Никифора Гуковського. Никифор кілька разів писав листи з проханням звільнити його від ігуменства, проте їх ігнорували. Тоді Гуковський самовільно покинув правління у 1748 р., залишивши монастир на намісника, а у 1749 р. після здійсненого слідства, його офіційно звільнено від настоятельства⁸⁶. У 1750 р. було призначено ігуменом ієромонаха Іродіона, але той уже через 3 місяці пішов до Києва і клопотався про звільнення, через напад на нього гайдамаків за його словами, а за версією майбутнього ігумена Віссаріона – *«без всякої причини, с доброй своей*

Київской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 1: (Съ изслѣдованіемъ икартою Заподной Руси въ XVII-XVIII в.в.). – С. 44.

⁸⁵ Там само. – С. 44.

⁸⁶ Там само. – С. 513-515.

воль»⁸⁷. Після цього митрополит Тимофій наказав монахам, аби обрали гідного ігумена з числа своєї братії чи інших знайомих їм монастирів.

Братія Медведівського монастиря зверталася до митрополита із проханням призначити їм ігумена за його вибором, коли у 1749 р. Никифор письмово відмовився від настоятельства. На той час у монастирі ієромонах і двоє монахів хворіли, один монах залишив монастиря і пішов невідомо куди, а серед «доступних» було двоє монахів і один схимонах⁸⁸. Тоді братія обрала собі за тимчасового настоятеля схимонаха Логина, і 26 червня 1749 р. намісник Макарій, у супроводі кількох осіб з братії, відправився до митрополита із проханням призначити їм його тимчасовим настоятелем у званні строїтеля, доки архісерей не номінує ігумена. Через рік, 31 серпня 1750 р. митрополит Тимофій надіслав Логину із братією грамоту про затвердження їхнім ігуменом Іродіона Покорського, економа кафедрального Києво-Софійського монастиря (про його нетривале керівництво згадано вище)⁸⁹.

Подібна ситуація була у Пустинно-Жаботинському Свято-Онуфріївському монастирі. Після смерті Єфрема Биковського у 1771 р., братія монастиря просила митрополита про призначення їм ігумена за власним розсудом через невелику кількість монахів у монастирі. Не маючи кандидатів, митрополит Гавриїл залишив очолювати обитель намісника Феодорита, а над ним тимчасово призначив ігумена Медведівського монастиря Віссаріона⁹⁰. Загалом у Жаботинському монастирі усі настоятелі за період 1742-1785 рр. були вихідцями

⁸⁷ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1571-1572.

⁸⁸ Там само. – Ч. 1: (Съ изслѣдованіемъ икартою Заподной Руси въ XVII-XVIII в.в.). – С. 513-515.

⁸⁹ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 3-4.

⁹⁰ Там само. – Арк. 73-74.

із Печерської лаври, Михайлівського Золотоверхого чи Софіївського монастиря, тобто призначеними з Києва⁹¹.

Обрання ігуменів митрополитами переважало у Лебединській обителі. За доступними нині документами, відомо про спосіб номінування п'яти ігуменів. Серед них трьох настоятелів призначив митрополит із кафедрального Софіївського монастиря, а двох – обирала братія⁹². Філофей Контаровський, вірогідно, був одним із тих, до кого дійшла черга на ігуменство у кафедральному монастирі. І хоча у відомостях про настоятелів вказано, що його призначив митрополит *„по прошенію братіи і тамошняго благочестивого братства“*, немає доказів, що братія з братством просили в ігумени саме Контаровського, а не будь-кого достойного на розсуд митрополита⁹³.

Право братії закордонних монастирів на обрання настоятелів збереглося й після указу 1774 р., за яким Св. Синоду перейшло право призначати ігуменів у монастирі. Якщо у київських обителях указ спричинив зміни у процедурі номінування настоятелів та призвів до суттєвого збільшення кількості ченців з віддалених територій серед них у митрополії, то, наприклад, у Лебединській новостворений монастир начальницю Таїсію було затверджено за благословенням митрополита Гавриїла. В ігуменство монахиню Таїсію благословив коад'ютор Київської митрополії Віктор, але за бажанням сестер монастиря⁹⁴.

Як бачимо, правобережні практики номінування на ігуменства помітно відрізнялися від лівобережних. Можемо обережно припустити, що причиною цього слугувало кілька факторів. З одного боку, через те, що синодальні укази доволі «пізно» починали виконуватися у монастирях в Речі Посполитій.

⁹¹ Див. додаток 3.

⁹² Див. додаток 2.

⁹³ Цит. за Ор. Левицький / Листи Лебединського ігумена Філотія Контаровського. (1765—1767 рр.) // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. – Т. 9. – Київ, 1911. – С. 3.

⁹⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 2995. – Арк. 1-3 зв.

Особливо яскраво це прослідковується на прикладах указів щодо постригу у неставропігійних монастирях. Прохальні донесення з правобережних монастирів починають надсилати лише з другої половини 1770-х рр.⁹⁵ – через понад 20 років після синодальної вимоги здійснювати постриг лише за санкціонування архієрея⁹⁶. З іншого боку, політика вищої духовної влади по відношенню до закордонних обителей була м'якшою. Наприклад, вимога надсилати з єпархій щорічні відомості закордонних монастирів з'явилася лише у 1766 р.⁹⁷, у той час як у лівобережних обителях уже з 1740-х рр. велося документування чисельності насельників⁹⁸. Таким чином, правобережним монастирям залишали більше простору для самодіяльності.

2.2. Роль настановчої грамоти для настоятелів правобережних закордонних монастирів

Усі обов'язки, які покладалися на ігумена, перераховувалися у настановчій грамоті, виданій митрополитом після висвяти в сан. Настановча грамота виконувала такі функції у другій половині XVIII ст.:

- 1) затверджувала особу керівником монастиря;
- 2) підтверджувала справжність митрополичого рішення;
- 3) містила перелік прав щодо управління монастирем і володіння майном;
- 4) містила інструкцію щодо виконання обов'язків;
- 5) містила інформацію про обставини, за яких особу було номіновано.

У настановчих грамотах настоятелів містилася інформація:

- про особу, яка видала грамоту;
- час і місце видачі грамоти;

⁹⁵ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 130-132 зв., 167, 173-173 зв., 180.

⁹⁶ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 27.

⁹⁷ ІР НБУВ. – № 448. – Арк. 1-2.

⁹⁸ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – С. 97.

- за чийм проханням відбулося призначення;
- з яких причин було необхідне здійснення призначення;
- які права передавалися новопризначеній особі;
- виконання яких обов'язків очікувало єпархіальне керівництво;
- виконання яких обов'язків очікувало єпархіальне керівництво від монастирської спільноти;
- які способи комунікації з єпархіальним керівництвом пропонувалися⁹⁹.

Очікувалося, що ігумен має регулярно перечитувати виданий документ і діяти відповідно до прописаних у ньому настанов. Грамота обов'язково затверджувалася архієрейським підписом, що свідчило про її справжність. Документ підтверджував підпорядкування ігумена Київському митрополиту, що було важливим для настоятелів закордонних монастирів при спілкуванні з представниками місцевої та державної світської влади й унійного чи католицького духовництва.

Копію настановчої грамоти ігумена Гавриїла Смільницького серед інших документів надсилали до князя Любомирського та митрополита Львівського для підтвердження належності його монастиря до Київської єпархії та підпорядкування Київському митрополиту. Цього настоятеля силою забрали до Києва у 1751 р. через звинувачення у співпраці з уніатами¹⁰⁰. Також комісари, об'їжджаючи чернечі осередки Правобережної України, питали в ігуменів, ким видано ставлену грамоту, як про це повідомляв в одному зі своїх листів ігумен Лебединського монастиря Філофей Контаровський¹⁰¹.

⁹⁹ IP НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 14-14 зв, 44; Там само. – № 449 – Арк. 456-458.

¹⁰⁰ *Титов Ф.* Акты по истории заграничных монастырей Киевской епархии XVII-XVIII вв. / Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII-XVIII вв. – Т. 1, Ч. 2. – Киев, 1905. – С. 604, 609-610, 616.

¹⁰¹ Листи Лебединського ігумена Філотія Контаровського. (1765-1767 pp.) // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. – Т. 9. – Київ, 1911. – С.15

2.3. Обов'язки

При призначенні настоятелів у монастирі Київської єпархії очікувалося, що ті будуть діяти, як вказувалося у відповідних документах на рівні риторичного шаблону, відповідно до Закону Божого, правил Святих Апостолів, богоносних Отців, вказівок Духовного Регламенту та імператорських указів¹⁰². До компетенції настоятелів входили обов'язки, які включали духовну опіку над спільнотою та адміністративні повноваження включно із розпорядженням фінансами обителі та доглядом за монастирським господарством.

До їхніх обов'язків належало слідкувати за тим, аби:

- у монастирських церквах ченці невпинно здійснювали молитви; відвідували регулярно монастирську церкву і уважно слухали Слово Боже;
- всі в обителі старанно виконували свої послухання ;
- іноки не покидала монастиря без дозволу начальника: не ходили ніде, не відвідували світських домів, аби в гості не ходили і у себе сторонніх людей приймали лише з дозволу ігумена;
- не продавали монастирських речей, навіть тих, що їм призначені, без відома свого керівника;
- *«писемъ и грамотокъ совѣтнихъ»* щоб нікому не писали і ні від кого не приймали без дозволу настоятеля;
- час у келіях своїх проводили у пості та молитві та набували навичок у своєму ремеслі;
- ієромонахи та ієродиякони дотримувались обіцяної при постризі добровільної убогості, виконання послухань *«и всякимъ монашескимъ добродѣтелямъ прилѣжая»*, свої чернечі правила

¹⁰² Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 177; ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 449. – Арк. 453-455.

регулярно перечитували та діяли відповідно до вказаного у їхніх настановчих грамотах;

- поширювали православну віру і бажання її дотримання;
- монастирських жителів *«въ любви аки отъць чада содержать»*;
- порушників карали спершу *«духомъ кротосты»*, і лише тоді письмовим вироком *«началнѣйшей»* братії, а щодо тих, хто продовжують проявляти непокору, повідомляти єпархіальному керівництву;
- доглядали за монастирськими церквами (тримати у належному стані, за необхідності ремонтували);
- доглядали за монастирським господарством;
- не входили в борги *без крайньої необхідности*¹⁰³.

Натомість братія монастиря та мешканці монастирських околиць мали ігумену *«честь и повиненіє отдавать во всемъ слушаться і вся по благому его совѣту дѣйствовать»*¹⁰⁴.

Отримавши *«всю власть и правленіє»* у монастирі, ігумен усе ж не мав одноосібної влади¹⁰⁵, а мусив приймати колегіальні рішення з братією на зібраннях, що мали назву *«духовні собори»*¹⁰⁶. Хоча ігумен й мав вирішальне слово, Київський митрополит Арсеній Могилянський вимагав, аби всі важливі монастирські питання вирішували разом з братією, а рішення по кожній справі затверджувалися підписами всіх присутніх на зібраннях¹⁰⁷.

Настоятелі мали регулярно надсилати відомості до митрополичої кафедри через консисторію щодо поточної ситуації у монастирі, втеч монахів, прибульців

¹⁰³ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 449. – Арк. 453-458.

¹⁰⁴ Див., наприклад: ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 45; ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 449. – Арк. 453-458.

¹⁰⁵ Там само. – Арк. 453.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Там само. Арк. 246-247.

з інших обителів. Для постригу у чернецтво послушників настоятелям необхідно було спершу отримати дозвіл від митрополита¹⁰⁸. Ігуменів чоловічих монастирів, у чиєму відомстві знаходилися жіночі обителі, зобов'язували гарантувати підтримку і безпеку мешканцям «підопічної» обителі, вони також виступали посередниками у спілкуванні монахинь з єпархіальною владою¹⁰⁹.

У закордонних монастирях ігумени мали додаткові обов'язки. Вони зобов'язані були сприяти поширенню православ'я та оберігати братію і парафіян від «унійної загрози». Настоятелі часто разом з іншими ієромонахами регулярно здійснювали священнослужіння для парафіян, які відвідували монастирі, на відміну від київських, які виконували це переважно на самі свята.

За єпархіальної київською владою залишалися висвята ставлеників, рукопокладення монахів, призначенням настоятелів, винесенням рішень щодо покарань при судових слідствах.

2.4. Ігуменські свавілля та доброчесність

У монастирях Київської єпархії у XVIII ст. настоятелі далеко не завжди дотримувалися приписів, виданих їм у ставлених грамотах. Керівники монастирів часто дозволяли собі приймати рішення й діяти на свій розсуд без митрополичого схвалення чи відома архієрея. Наприклад, деякі настоятелі не просили дозволу для постригу, а постригали у чернецтво без відома митрополита, як того вимагав синодальний указ від 1749 р. Відповідно до імператорського указу 1766 р. настоятелі монастирів повинні були щорічно надсилати до духовних консисторій відомості щодо ченців та описи монастирського й церковного майна¹¹⁰. Часто ігумени ігнорували дане розпорядження, через що до монастирів надсилали повторні укази із вимогою «неотложно» присилати

¹⁰⁸ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 45; ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 449. – Арк. 248.

¹⁰⁹ Див. наприклад: ІР НБУВ. – Ф. 13. – № 6290. – Арк. 1; Там само. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 65.

¹¹⁰ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 1-2.

відомості¹¹¹. Настоятелі могли самовільно замінювати намісників, приймати й виганяти з монастиря іноків без погодження з архієреєм¹¹². Поширеною були фінансові зловживання керівниками, які розпоряджалися монастирськими грішми й володіннями без відома братії¹¹³, хоча, як зазначалося, Арсеній (Могилянський) вимагав усі рішення приймати розом із братією¹¹⁴. Нерідко настоятелі застосовували фізичну силу у вихованні іноків¹¹⁵. На кривди від ігумена Лебединського Свято-Георгіївського монастиря Даниїла скаржилися монахині Лебединської жіночої обителі¹¹⁶. 7 червня 1767 р. навіть було видано синодальний указ, яким заборонялися «пристрасні» допити і тілесні покарання священникам та ієромонахам з боку духовної влади, оскільки через таке поводження народ зневажливо ставився до духівництва¹¹⁷.

Закордонні обителі були відомі зручністю при вступі до них та прийнятті чернечого постригу через відсутність будь-яких формальностей¹¹⁸. Це сприяло наповненню монастирів вихідцями з Лівобережної України, а також відкривало «вікно можливостей» для охочих з Російської імперії отримати постриг у порівняно простий та швидкий спосіб¹¹⁹. На прикладі Пустинно-Медведівського Свято-Онуфріївського монастиря та підпорядкованого йому Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастиря бачимо, що з проханнями про постриг послушників ігумени почали звертатися до митрополита у другій половині 1770-х рр., через доволі тривалий час навіть після указу 1771 р., що вимагав при

¹¹¹ Там само. – Арк. 176; *Шпачинський Н.* Київській митрополитъ Арсеній Могилянскій и состояние Киевской Митрополіи в его правленіе (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С. 248,

¹¹² *Шпачинський Н.* Київській митрополитъ Арсеній Могилянскій и состояние Киевской Митрополіи в его правленіе (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С. 249.

¹¹³ Там само. – С. 249.

¹¹⁴ Там само. – С. 247.

¹¹⁵ *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 178.

¹¹⁶ ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 3274. – Арк. 1-10.

¹¹⁷ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 130-131.

¹¹⁸ *Лебединцев П.* Медвѣдовскій Николаевскій монастырь // Київські епархіальні вѣдомости. – 1870. – № 1. – С. 18.

¹¹⁹ *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – С. 39.

надсиланні прохань про постриг представляти митрополиту самих претендентів із письмовим поясненням «*нужди*» складання обітниць¹²⁰. У книзі указів, надісланих до монастиря з Київської духовної консисторії, зафіксовано регулярне надходження запитів на отримання інформації щодо дійсності отримання постригу «біглими» іноками в закордонній обителі¹²¹.

«Легкість» вступу до монастиря залежала головним чином від настоятеля. Попри «*древние тамошние обычаи*»¹²², які характеризують усі закордонні монастирі, найбільша кількість згадок про перехід кордону між Російською імперією та Річчю Посполитою задля постригу стосується Пустинно-Жаботинського Свято-Онуфріївського монастиря, яким впродовж 21 року керував Єфрем Биковський. Там була можливість не лише прийняти постриг без 3-річного послушництва, а й безпроблемно отримати паспорт від ігумена на виїзд за кордон. Завдяки цим практикам ігумени мали можливість збагачуватися – «*узьявши било рубля или подарунокъ от бродягъ антимонаховъ, давалъ пашепорти за Днѣпръ*»¹²³. Наприклад, монах Григорій, син сотника Армашевського, на одному з допитів повідомив про себе, що вимушений був залишити навчання у Київській академії, аби піти за кордон для отримання постригу, оскільки батьки не хотів відпускати його у монастир в Гетьманщині. Склавши обітницю у Жаботинській обителі, Григорій повернувся в академію для продовження навчання¹²⁴. Неофіт (не відомо у статусі послушника чи уже рясофорного ченця) жив при Ніжинському монастирі зі своїм батьком, коли зустрів жаботинських ченців, які приходили збирати милостиню, «*то де при*

¹²⁰ ІР НБУВ. – № 448. – Арк. 170.

¹²¹ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 449. – Арк. 440.

¹²² Там само. – № 448. – Арк. 85-86.

¹²³ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 10.

¹²⁴ Шпачинський Н. Київській митрополитъ Арсеній Могилянскій и состояние Киевской Митрополии в его правление (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С. 277.

тѣхъ монахахъ быть въ обученій писанія пожелавши», поїхав з ними до закордонного монастиря. Там Неофіт, після тримісячного «іскусу» у 1763 р. був пострижений ігуменом Биковським у мантию, хоча маніфест про заборону постригати без 3-річного послушництва був розісланий в усі монастирі єпархії одразу після його видання у 1762 р.¹²⁵ Монах Парфеній Соловцов, родом із села Лементи Арзамаського повіту Нижньогородської губернії, перебуваючи у чині гардемарина у Кронштадті, отримав паспорт від колегії на півроку для поїздки додому. Однак Парфеній, не заїжджаючи додому, поїхав прямо до польського кордону *«с намѣреніємъ принять монашескій чинь»*. У 1763 р. ігумен Єфрем Биковський постриг Парфенія у чернецтво, після чого інок виявив бажання повернутися до Росії¹²⁶. Ієромонах Ісайя Полетиллов, родом з Чернігівського полку, подавав донесення про постриг у Києво-Печерській лаврі, проте вже через місяць пішов *«прямо Гадяцкимъ полкомъ в Слободскій полковій городъ Ахтирку юродствуючи»*. Через три дні відправився до Полтави, де жив понад місяць *«юродствуючи жь»*. Через певний час, помандрувавши Гетьманщиною і *«добровольно оставя юродствовать»*, купив свиту і пішов у Жаботинський монастир, аби стати ченцем. Вийшовши з Лубен, зустрів двох *«юродивихъ»*, один з яких – Ісидор, почувши, що Ісайя йде отримувати чернецтво, пішов із ним. За менш, як півроку у монастирі, ігумен Єфрем Биковський постриг Ісайю в мантию, а Ісидора – в рясофор¹²⁷.

Через ігнорування указів і самовільну поведінку проти Єфрема Биковського кілька разів порушували справи й погрожували штрафом¹²⁸. Проти нього бунтувала братія у 1753 р., за офіційною версією, через нерегламентований

¹²⁵ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 84-87 зв.

¹²⁶ Там само. – Арк. 104-105 зв.

¹²⁷ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Киевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 2. – С. 772-774.

¹²⁸ ІР НБУВ. – № 448. – Арк. 84-87 зв., 281 зв.

прийом у монастир та постриг усіх охочих. Той самий ієромонах Ісайя намовив Чигиринського губернатора, і той розпорядився здійснити напад на ігумена, що супроводжувався грабунком і вигнанням Єфрема з монастиря. Після проведеного за наказом консисторії слідства, настоятельство Биковському повернули¹²⁹.

Варто зауважити, що окрім позірною контролю й покарань за нерегламентований постриг ченців, єпархіальне керівництво толерували такі несанкціоновані вчинки, усвідомлюючи територіальні-політичні особливості регіону. У 1766 р., відповідаючи митрополиту на синодальний указ з вимогою щорічно надсилати відомості про монастирі та монахів, Єфрем Биковський пояснив неможливість надіслати детальні описи такою причиною:

Понеже приходящія изъ Волоцины отъ благочестивыхъ монастырей монахи, изъ святой горы Афонской по нѣскольکو человѣкъ въ нашемъ монастырѣ живутъ мѣсяца по два и по польгода, и разсмотрячися, что во всемъ имѣется нужда, паки въ малороссійскія монастыри, а иншія обратно въ Волощину и въ святую гору отходятъ; ... или куды имъ сподобнѣйшее, гдѣ нужнѣйшая ихъ потреба лучшее исправляется;...¹³⁰.

Іншою недоброчесною рисою ігуменів було пияцтво. Для гультьайського способу життя настоятелям на Правобережній Україні перепон не було, за винятком розуміння можливих наслідків – негативного ставлення з боку населення та агресивних «виховних заходів» з боку місцевої влади. Як писав про Биковського у своїх листах ігумен Лебединського монастиря Філофей Контаровський: «...болѣе 14 лѣтъ, прїѣздя било до пасѣки пастирской, биваль тамо, то всегда заставаль хмелного, часто в монастыру било и не ночуетъ, но где загуляетъ. Позаводилъ билъ шкаредѣ попод манастиремъ черничекъ, ажъ ляхи розогнали и хатки випалили монашескіе самоволніе и монахинь»¹³¹. Однак, гультьайська товарицькість могла мати й позитивний бік – отримання соціального

¹²⁹ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 2. – С. 765-811.

¹³⁰ Там само. – Ч. 2. – С. 1357.

¹³¹ *Лебединцев П.* Медвѣдовскій Николаевскій монастырь // Кіевскіе єпархіальныє вѣдомости. – 1870. - № 1. – С. 9.

капіталу серед частих відвідувачів шинків. Адже попри далеко недоброчесну поведінку й регулярні скарги на ігумена Жаботинської обителі як від духовних так і від світських осіб, було чимало тих, хто залишався на боці Биковського і клопотав за нього перед єпархіальним керівництвом, що дозволяло ігумену залишатися на чолі обителі упродовж кількох десятків років¹³². Бо все ж, як писав з іронією у листі Контаровський: *«Незлюбивій, правда, Биковській: и побьется било з яригами в шинку, да не отмститъ. Правдивій монахъ»*¹³³.

Фінансові зловживання проявлялися у прийнятті рішень без згоди братії, використанні спільних грошових засобів задля особистого збагачення, нерациональній фінансовій поведінці, що заводи́ла монастир у борги. Цим грішили настоятелі Київської єпархії в обох державах, така поведінка була притаманною й ігуменам унійних монастирів¹³⁴. У «благочестивих» чернечих осередках Правобережжя такі зловживання могли призводити до бунту братії і скинення керівника. Так було у жіночому Лебединському Свято-Миколаївському монастирі. У 1782 р. настоятелька Таїсія разом зі священником привласнили собі прибутки монастиря, забравши у монахинь майже всі ресурси на проживання. Обурена братія того ж року позбавила ігумену духовної влади, не чекаючи вирішення питання вищою церковною адміністрацією¹³⁵. Биковський через свій норів підтримував обитель на незадовільному матеріальному рівні, *«что жъ онъ*

¹³² Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 7; Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 2. – С. 774.

¹³³ *Лебединцев П.* Медвѣдовскій Николаевскій монастырь // Кіевскіе єпархіальныя вѣдомости. – 1870. - № 1. – С. 9.

¹³⁴ *Дух О.* Превелебні панни. Жіночі чернечі спільноти Львівської та Перемишльської єпархій у ранньомодерний період. – Львів, 2017. – С. 230; *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 195.

¹³⁵ *Присяжнюк В.* Суспільно-правове становище православних монастирів на Правобережжі у 18 ст. // Родовід. – 1993 р. – № 5. – С. 80.

з Ст҃чи скарбу зобраль на монастирь, билъ би мурованній, да все жидамъ пошло, а на церковь помовка, и церковь пакостную устроиль, вездѣ течъ», а причиною тому було значною мірою те, що:

вездѣ будто на монастирь просить, которіе было что випросятъ и привезутъ, а принесутъ подаруночокъ, и випрошенное усе пропють, яко и недавно показалось: ездили цѣлій годъ поза Днѣпромъ, и приехавъ з Заднѣпра, усе пропили у селѣ Лубенцяхъ, близъ монастира Онуфріевского, а протчое жиди забрали за давніе долги¹³⁶.

Крім того настоятель *«въ хмелю добръ, добре било роздаровуетъ ляхамъ монастирское добро. За тое похваленъ от нѣкоторих: Хмеліовскій даруетъ, а Трезвѣнскій не отбѣраетъ»*¹³⁷. У 1765 р. через скарги на ігумена до митрополита, у зв'язку з доведенням обителі до великих боргів, Биковського замінили ієромонахом Іоною (хоча після скорої смерті за слабким здоров'ям посаду скандальний ігумен повернувся)¹³⁸.

Такій самовільній поведінці сприяли умови, у яких існували закордонні монастирі. Найближча духовна влада в особі Київського митрополита знаходилася на відстані багатьох кілометрів ще й в іншій державі, це ускладнювало здійснення фізичного нагляду та контролю. Проте певний контроль над настоятелями все ж здійснювався. Ігуменів зобов'язували щороку приїжджати до митрополичої кафедри й звітувати про стан обителі¹³⁹. Синодальні й митрополичі укази, які поширювалися на Київську єпархію, розсилалися також до закордонних монастирів. Про їх недотримання дізнавалися зазвичай через скарги з боку братії чи від світських високопосадовців та магнатів, через порушення окремих справ, наприклад, коли «бігли» з «Малої» чи «Великої

¹³⁶ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 10.

¹³⁷ Там само. – С. 9.

¹³⁸ Там само. – С. 6.

¹³⁹ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1675.

Росії», отримавши за кордоном постриг, у періоди амністії поверталися назад та інформували про себе у Київській духовній консисторії чи губернському правлінні¹⁴⁰.

Серед покарань найпоширенішими були зауваження та виговори, що не страшили для настоятелів¹⁴¹. При серйозніших порушеннях «начальників» сусідніх монастирів просили здійснити слідство й відрепортувати до кафедри для винесення митрополитом вироку. У випадку із самовільним прийомом у монастир та постригом, виписували штрафи. При таких порушеннях, як «прихильність до унії» чи безлад в обителі, ігуменів відсторонювали від управління. Проте для реалізації винесеного вироку, найефективнішим способом було викликати звинуваченого до Києва, аби там здійснювати над ним суд. Інакше настоятелі могли ігнорувати покарання, а у випадку заміщення їх навіть не впускати новопризначеного ігумена до монастиря¹⁴². Тоді духовна влада надсилала військові сили, аби доправити ченця до Києва¹⁴³.

Ігумен Лебединського монастиря Гавриїл Смільницький тричі ігнорував укази з'явитися до Києва через звинувачення у прихильності до унії. Настоятель щоразу знаходив виправдання, пояснюючи неспроможність виконання указу грабунком й відсутністю транспорту, не пропуском на митниці, хворобою. Після тривалого ігнорування виклику з кафедрального монастиря надіслали монаха, аби він доправи Лебединського ігумена до митрополита. Цього разу Смільницький виправдовував свою неспроможність здійснити поїздку через біль у нозі, а для більшої переконливості на зустріч кафедрального монаха надіслав ченців з братії у супроводі козаків. Тоді, заручившись військовою підтримкою,

¹⁴⁰ Див. наприклад ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 84-87 зв.; Там само. – Арк. 104-105 зв.

¹⁴¹ *Титов О.* Заграничные монастыри Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. У 3 т. – Київ, 1916. – Т. 3: Русская православная церковь в Полско-Литовскомъ государствѣ в XVII-XVIII в.в. – Ч. 1: Общія свѣдѣнія о заграничныхъ монастыряхъ Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. (Съ картою). – С. 77.

¹⁴² Там само. – С. 77-78.

¹⁴³ Там само. – С. 79-80.

кафедральний монах організував викрадення Гавриїла вночі й доправив його до Києва¹⁴⁴.

При здійсненні менших злочинів, опинившись у Києві, ігуменам вдавалося виправдатися неспокійною релігійно-політичною ситуацією у Речі Посполитій, загрозами нападів гайдамаків чи турків, незнанням указів – бо не отримали листів від консисторії й ніде про них не чули¹⁴⁵. Щодо останнього, маємо особливі сумніви, оскільки завдяки близькому розташуванню закордонних монастирів української групи один від одного та тісній комунікації між ігуменами нові впровадження не могли не бути на вустах. Після порушення справ укази повторно надсилали до закордонних обителів, сповіщаючи про ситуацію, яка це спричинила¹⁴⁶.

Траплялися й настоятелі, які здійснювали свої духовні обов'язки, не викликаючи скарг та підозр. Вони, піклуючись про обитель та її мешканців, брали до уваги кафедральні укази. Отримавши лебединське Свято-Георгіївське ігуменство у 1764 р., Філофей Контаровський почав наводити лад у монастирському житті. Побачивши, що не всі ієромонахи й ієродиякони з братії мають ставлені грамоти, заборонив їм священнодіяти, й повідомив про це у 1765 р. до Київську духовну консисторію, зазначивши, що *«прежде водилось такъ: кто было наречетъ себе быти ієромонахомъ или ієродіакономъ, тому прежніе неразумливые игумены безъ разбору дѣла дозволяли священнодѣйствовать»*¹⁴⁷. Консисторія настановила продовжити заборону, введenu Контаровським, та наказала ігумену прислати до Києва *«достойнѣйшихъ изъ иноковъ»* для рукопокладення, аби не припиняти щоденні

¹⁴⁴ Титов Ф. Акты по истории заграничных монастырей Киевской епархии XVII-XVIII вв. / Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII-XVIII вв. – Т. 1, Ч. 2. – Київ, 1905. – С. 604, 609-610, 616.

¹⁴⁵ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 84-87 зв.; Там само. – Арк. 104-105 зв.

¹⁴⁶ Там само. – Арк. 84-87 зв.; Там само. – Арк. 104-105 зв.

¹⁴⁷ Орловскій П. Лебединскій Георгіевскій монастирь. (Окончаніе) // Київскіе епархіальныя вѣдомости. – 1893. - № 3. – С. 58

монастирські богослужіння¹⁴⁸. За ігуменства у Медведівському Свято-Миколаївському монастирі ієромонаха Віссаріона настоятель не діяв без згоди братії. Зокрема, покидати монастир він міг лише за дозволом ченців. Також Віссаріон приймав рішення, порадившись з братією, що відповідало встановленій вимозі керувати монастирем колегіально під наглядом ігумена¹⁴⁹.

Деякі приписи ігумени могли порушувати через зовнішні обставини та необхідність. Наприклад, Філофей Контаровський вимушений був приймати й пробачати «ненадійних» монахів через брак у монастирі священнослужителів: *«Я жь ихъ без наказанія и приняль за нужду, понеже ієромонахъ служащій я биль толко зосталься»*¹⁵⁰.

Як бачимо, непослух настоятелів нерідко фіксується у закордонних монастирях Правобережної України. З одного боку, єпархіальна влада не забезпечувала належного контролю через територіальну віддаленість та незручність у перетині кордону. З другого боку, розуміння вищої влади провокувалося перебуванням обителів в іншій державі та інакшому конфесійному оточенні. Тож у закордонних монастирях фіксується більша «самодіяльність» керівників, ніж могли собі дозволити настоятелі у монастирях з іншого боку Дніпра. Номінантів на ігуменство у закордонні обителі знайти було нелегко, тож попри часті порушення, недбальство й скарги, «начальники» переважно могли бути спокійними за щодо покарання. До прикладу, Єфрему Биковському, якого замінив Іона, після смерті останнього, як уже згадувалося, повернули ігуменство, яке він посідав ще 6 років до смерті у 1771 р.¹⁵¹. А при

¹⁴⁸ Орловскій П. Лебединскій Георгіевскій монастырь. (Окончаніе) // Кієвскіє єпархіальніє вѣдомости. – 1893. - № 3. – С. 58

¹⁴⁹ Лебединцев П. Медвѣдовскій Николаевскій монастырь // Кієвскіє єпархіальніє вѣдомости. – 1870. - № 1. – С. 18.

¹⁵⁰ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 21.

¹⁵¹ Там само. – С. 6.

слідствах і допитах, можна було заручитися підтримкою з боку духовних та світських осіб та «озброїтись» правдоподібними виправданнями.

2.5. Стосунки між ігуменами

Ігумени закордонних монастирів Правобережної України завдяки їхньому близькому розташуванню мали можливість слідкувати за ситуацією в інших обителях та підтримувати формальну й неформальну комунікацію. Контакти задля вирішення церковних справ відбувалися через зовнішні чинники. Наприклад, для успішного вирішення проблем, що існували через поширені негативну поведінку чернецтва, настоятелі могли об'єднувати свої зусилля.

Так, через рік ігуменства та ознайомлення із ситуацією на Правобережжі, лебединський очільник Філофей Контаровський, *«видячи ж в здеишемъ краю самоволстїе и монаховъ от монастыра до монастыра волочащихся»*, у 1765 р. домовився *«со всьми игуменами»* закордонних монастирів, аби таких монахів, які приходять до обителей, *«нагороджували»* 100-150 ударами палицею і відправкою в кайданах туди, звідки прийшли. Контаровський вважав, що саме за таких методів, які запровадять в усіх околицьних монастирях, волоцюги *«погамуются»*. Таку саму пропозицію він надіслав ігуменам закордонних монастирів Переяславської єпархії, які прийняли її, за словами ініціатора, *«за благо»*¹⁵².

Неформальній комунікації сприяли територіальна близькість та межування монастирських володінь, що уможливило зустрічі поза монастирями, походження з одного соціального середовища, спільні *alma mater* чи місце постригу тощо. Оскільки ігуменами часто номінували ченців із кафедрального Софійського монастиря, то опинившись на новому місці, іноки часто продовжували комунікувати і підтримувати товариські відносини, ділячись один з одним повсякденними новинами, своїми переживаннями щодо релігійно-

¹⁵² Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 11.

політичної ситуації та думками про різні події. При конфліктних ситуаціях настоятелі монастирів ставали на бік своїх товаришів і могли клопотати за них перед єпархіальною владою. За нагоди настоятелі обмінювалися подарунками. Яскрава ілюстрація – Філофей Контаровський, який після призначення продовжував листуватися зі своїм товаришем – канцеляристом Київської духовної консисторії Яковом Воронковським, майбутнім ігуменом Києво-Видубицького монастиря.

Коли у Жаботинському Свято-Онуфрієвському монастирі скинули ігумена Єфрема Биковського і призначили Іону, братія монастиря розділилися на дві групи: одні підтримували новопризначеного Іону, інші – залишалися на боці Биковського і їздили з ним до Києва з вимогою слідства і проханням повернути колишнього настоятеля. Ігумени сусідніх монастирів також розділилися, стаючи на бік своїх товаришів. Філофей Контаровський мав дружні відносини з Іоною і клопотав за нього перед митрополитом та Київською духовною консисторією через кафедрального писаря Воронковського¹⁵³. Ігумен Медведівського Свято-Миколаївського монастиря Віссаріон, призначено для здійснення слідства у Жаботинському монастирі, і за свідченнями Контаровського, «*другъ искренній Биковского и непрестъкомій*», підлаштовував свідчення й висновки у справі на користь Єфрема Биковського¹⁵⁴.

У київських монастирів були володіння, що сягали й території Речі Посполитої. Завдяки товариським відносинам ігумена Лебединського монастиря Філофея Контаровського з видубицьким та кирилівським настоятелями, Контаровський сповіщав київських колег про стан їхніх володінь. Наприклад, у листі від 5 червня 1767 р. Філофей повідомляв Якова Воронковського, що на його Лебединській пасіці «*осматривальъ пчели, садовини и порядку хозяйского*», через

¹⁵³ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 6-13.

¹⁵⁴ Там само. – С. 12.

часті дощі рою ще жодного не було, городину побив град, садовини теж не буде. Контаровський просив також сповістити кирилівського ігумена, що й у його маєтностях овочів не варто очікувати, проте залишилося два рої і господарство в цілому *«достойно похвали»*¹⁵⁵.

Для підтримки товариських доброзичливих стосунків ігумени обмінювалися «гостинцями», які могли принести чимало користі¹⁵⁶. Так було у випадку надісланої слив'янки від кирилівського настоятеля лебединському колезі. Філофей Контаровський подарував її комісару, за що той надав право двічі на рік ситити й продавати мед, і письмово узаконив п'ять ярмарків на рік у Лебедині¹⁵⁷.

Не упускали настоятелі й нагод відвідувати монастирі один одного на свята. Єфрем Биковський, який був відомий своїм гультяйським характером, на день Святої Трійці *«служилъ у монастиру на Троицу Мотренинскому и гулялъ»*¹⁵⁸, а ігумен Лебединського монастиря Даниїл, прийшов на святкову трапезу до Лебединської Миколаївської обителі зі своїми духовними та світськими товаришами, які в результаті призвели до бійки у монастирі¹⁵⁹.

Таким чином, ігумени сусідніх монастирів, не залежно від ієрархічного підпорядкування та церковно-адміністративної приналежності, вели активну комунікацію один з одним. Це було важливим при вирішенні насущних питань функціонування закордонних монастирів, сприяло накопиченню соціального капіталу.

Отже, контроль над діяльністю ігуменами правобережних закордонних монастирів був мінімальним з боку вищого духовного керівництва. З одного

¹⁵⁵ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 24.

¹⁵⁶ Там само. – С. 6, 16, 19, 24, 26.

¹⁵⁷ Там само. – С. 24.

¹⁵⁸ Там само. – С. 13.

¹⁵⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 3274. – Арк. 2.

боку, єпархіальна влада знаходилася на далекій відстані і в іншій державі, що ускладнювало здійснення фізичного нагляду над обителями. З іншого – поблажливе ставлення відбувалося з урахуванням складної релігійно-політичної ситуації. Таким чином, інститут ігуменів правобережних монастирів мав свої особливості. На відміну від Гетьманщини, де успішніше впроваджувалися синодальні практики, номінування настоятелів здійснювалося з урахуванням думки братії. Зі свого боку очільники монастирів могли дозволити собі більше самодіяльності. Прикордонні обителі у Речі Посполитій були відомі спрощеною процедурою вступу в монастир й отриманням чернецтва. Хоча й траплялося, що це явище було спричинене зовнішніми умовами, такими як брак ієромонахів. Бували зловживання фінансового характеру, коли монастирські ресурси ігумени використовували на власні розсуд і користь. Покарання ігуменів рідко здійснювалися через ту ж віддаленість. Найефективнішим способом було викликати порушника до Києва і там вирішувати справу. Хоча й при таких обставинах настоятелям вдавалося уникнути кари. Завдяки близькому розташуванню правобережних закордонних монастирів між собою та з обителями Лівобережжя між ігуменами відбувалася тісна комунікація між собою як офіційного так і неформального характеру. Це сприяло спільному вирішенню загальних проблем у чернечих осередках. А також було на користь окремим настоятелям у конфліктних ситуаціях.

РОЗДІЛ 3. Чернецтво правобережних закордонних монастирів

Для оцінки популярності правобережних монастирів необхідно проаналізувати їх соціальне наповнення. Інформація про те хто й у якій кількості формували склад чернечих осередків наблизить нас до розуміння особливостей православних прикордонних обителей у Речі Посполитій, уявлення про них постриженців та прибулих ченців, які виявляли бажання залишитися там на проживання чи вирушали у пошуках кращого місця. Закордонні монастирі були зобов'язані щорічно надсилати відомості про стан обителі і її мешканців до єпархіальної влади згідно синодального указу 1766 р. У розісланих по митрополії копіях указу містилася також «форма», за якою настоятелям потрібно було збирати й надсилати інформацію. Вимоги змінювалися, ставали детальнішими, набували чіткої структури. Проте чернеча спільнота не завжди дотримувалася приписів, відомості надсилали не щороку, а їх оформлення не завжди відповідало вимогам.

Для аналізу соціального складу чернецтва маємо відомості, що містять інформацію про чисельність братій за 1766 р. (Медведівський, Жаботинський), 1767 р. (Лебединський Свято-Георгіївський) та 1770 р. (Медведівський, Жаботинський, Лебединський чоловічі та Чигиринський жіночий монастирі) та відомості із детальними біографічними довідками про ченців Медведівського Свято-Миколаївського чоловічого і Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастирів за 1779 р. і 1786 р., Жаботинського Свято-Онуфріївського за 1786 р. і Лебединської Свято-Миколаївської жіночої обителі за 1787 р. Ігумен Медведівського монастиря займався оформленням офіційних паперів своєї обителі та приписаного до неї Чигиринського монастиря, тож їх відомості містять однаково зібрану детальну інформацію про ченців. Ігумен Жаботинської обителі не проявив скрупульозності при складанні відомостей і обмежився інформацією про ченців починаючи від дня їх постригу, упустивши інформацію особистого характеру таку як територіальне й станове походження, рекрутування, сімейний стан, рік і причина вступу до чернечого осередку.

Відомість Лебединського жіночого монастиря, складена ігуменом Лебединської Свято-Георгіївської обителі ієромонахом Даниїлом, складена детальним чином проте не містить інформації про те, з якого населеного пункту походять монахині.

3.1. Кількісний склад

В історіографії рідко приділяють увагу кількості ченців в українських закордонних обителях. Про кількісний склад правобережних монастирів в історіографії писали, зазвичай обмежуючись поверхневою заміткою без окремого аналізу даних. Наприклад, П. Лебединцев у статті про історію Медведівської обителі «між іншим» зазначив, що там завжди була достатня кількість монахів, покликаючись на опис 1773 р., за яким у монастирі проживало «не менее» 20 ченців¹⁶⁰. У статті В. Присяжнюка «Суспільно-правове становище православних монастирів на Правобережжі у XVIII сторіччі» можемо знайти, що у тій же обителі у 1783 р. числився 21 чернець¹⁶¹. Такі короткі формулювання та відсутність зібраної інформації по інших правобережних монастирях Київської єпархії не дають повного уявлення про чисельність братії у другій половині XVIII ст. Окрім того, дослідники схильні переносити окремі локальні дані на загальну ситуацію у закордонній частині єпархії. Наприклад, Олексій Титов у праці «Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII - XVIII вв.» робить висновки щодо чисельності монастирів, опираючись на листи Досифея Галяховського, Слуцького архімандрита і намісника православних Київської митрополії, до Арсенія Могилянського. У листах Галяховський описав свої візити до православних монастирів, які здійснив дорогою до Варшави у 1760 р.¹⁶². Звідти ми дізнаємося про критичну

¹⁶⁰ Лебединцев П. Медвѣдовскій Николаевскій монастырь // Київські єпархіальні вѣдомости. – 1870. - № 1. – С. 18.

¹⁶¹ Присяжнюк В. Суспільно-правове становище православних монастирів на Правобережжі у 18 ст. // Родовід. – 1993 р. – № 5. – С. 81.

¹⁶² Титов О. Заграничные монастыри Киевской епархии въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. – Київ, 1916. – Т. 3: Русская православная церковь въ Полско-Литовскомъ государствѣ въ XVII-XVIII в.в. –

малочисельність іноків у закордонних благочестивих обителях. У Свято-Спаському і Свято-Троїцькому монастирях під Дорогочином проживало по 2 монахи, у Яблоченському Свято-Онуфріївському – 6¹⁶³. Варто зауважити, що усі відвідані архімандритом монастирі розташовувалися неподалік Варшави – регіоні, де домінував католицизм (римський та грецький), а православ'я здало свої позиції ще наприкінці XVII та початку XVIII століть. Окрім того, в унійних чернечих осередках подібного за релігійним наповненням регіону картина чисельності було схожою, наприклад, у жіночих монастирях Львівської єпархії кількісний склад в обителі у 1760-1763 рр. у середньому становив до 6 черниць¹⁶⁴.

Правобережні монастирі розташовувалися на прикордонній території з Гетьманщиною. Близьке розташування до обителей лівобережної України сприяло тісному зв'язку між обителями та взаємовпливу між ними. Кількісний склад правобережних і лівобережних монастирів єпархії часто був взаємозалежним. Захоплення монастирів уніатами, напади татарів і гайдамаків іноді вимушували ченців, тікаючи від небезпеки, знаходити прихисток у монастирях Лівобережжя, а іноді й цілі обителі переходили на лівобережну Україну¹⁶⁵. У таких випадках чисельність правобережних монастирів тимчасово скорочувалася, а у лівобережних – зростала. Бували випадки, коли ченці масово переходили із територій підвладних Російській імперії до монастирів Речі Посполитої. Так було, наприклад, у період «*моровой язви*» у 1770-х рр., тоді з Києво-Богоявлинського монастиря ігуменя Ксинфія із сестрами перейшли до

Ч. 1: Общія свѣдѣнія о заграничныхъ монастыряхъ Кіевской епархіи въ XVII-XVIII в.в. (Съ картою). – С. 36.

¹⁶³ Там само. – С. 37-38.

¹⁶⁴ Дух О. Черниці монастирів Львівської єпархії у 1760-1763 рр.: віковий, становий, освітній зріз (за матеріалами генеральної візитації Львівської єпархії 1758-1765 рр.) // СОЦУМ. Альманах соціальної історії. – 2005. – № 5. – С. 60.

¹⁶⁵ ІР НБУВ. – Ф. 13. - № 6279 – Арк. 1; Про перехід ченців Жаботинського монастиря на Лівобережжя у 1769 р. у Красногірський Гадяцький скиток див у Шпачинський Н. Кіевській митрополитъ Арсеній Могилянскій и состояние Кіевской Митрополіи в его правление (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С. 230.

Молдавського Рудинського дівочого монастиря, а частина з них знайшла прихисток у благочестивих монастирях Правобережжя¹⁶⁶.

Таким чином, кількісні коливання були звичними для православних чернечих осередків XVIII ст., у тому числі й для досліджуваних обителей. Для аналізу кількісного складу маємо дані по окремих обителях за 1766 р., 1767 р., 1770 р., 1779 р. та 1786 р. завдяки синодальному указу 1766 р., який зобов'язував закордонні монастирі щорічно надсилати відомості¹⁶⁷. А також за 1750 р. завдяки відомості, складеній для новоприбулого ігумена Іродіона Покорського у Пустинно-Медведівському Свято-Миколаївському монастирі¹⁶⁸.

У Медведівській обителі з 1750 р. можемо помітити тенденцію збільшення кількості насельників. Тоді в обителі проживало 29 ченців (не враховуючи ігумена), а у 1766 р. братія складалася уже із 45 осіб¹⁶⁹. Можемо припустити, що збільшення чисельності було послідовним явищем, яке супроводжувало заселення польських слобідських володінь. А також стало можливим завдяки встановленню спокою на східних територіях Речі Посполитої, після активного наступу уніатів на православні монастирі у другій половині 1740-х та першій – 1750-х рр. та частих нападів гайдамаків. Так, монахині Чигиринської Свято-Троїцької жіночої обителі вимушені були тікати за Дніпро у зв'язку із нападом гайдамаків 1750 р.¹⁷⁰. Лебединський Свято-Георгіївський монастир було перетворено на унійний у 1752 р., але того ж року повернуто Київській митрополії¹⁷¹. Аналогічна ситуація відбулася із Медведівським монастирем того

¹⁶⁶ ЦДІАК України – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 3062. – Арк. 1-19.

¹⁶⁷ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 1-2зв.

¹⁶⁸ Там само. – Ф. 13. – № 6280 – Арк. 1-2.

¹⁶⁹ Там само. – № 6238. – Арк. 2.

¹⁷⁰ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 2. – С. 585-592.

¹⁷¹ ЦДІАК України – Ф. 127. – Оп. 1020. – Спр. 1941. – Арк. 1-3; Там само. – Спр. 2186. – Арк. 1-2; Там само. – Оп. 1024. – Спр. 2125. – Арк. 1-2 зв.; Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ,

ж року¹⁷². По врегулюванню ситуації за сприяння Київського митрополита Тимофія Щербацького, російського посла у Варшаві та покровителів православ'я в особах польських магнатів князів Яблоновського та Любомирського, благочестиві обителі отримали можливість тривалого сталого розвитку.

У 1766 р. конфліктні відносини між католиками та православними знову загострилися. У той рік уніатами було захоплено Чигиринський жіночий монастир – керівниця із сестрами знову були вимушені покинути обитель, цього разу тікаючи у Нову Сербію¹⁷³. Переховуватися від нападів у монастирських лісах вимушені були ченці Лебединського й Жаботинського чоловічих монастирів¹⁷⁴. Релігійні конфлікти слугували причиною для нових нападів гайдамаків на благочестиві обителі за найменшими натяками на зв'язок настоятелів і братії з унійним духовним керівництвом¹⁷⁵, а співпраця православних чернечих осередків, зокрема й Жаботинського Свято-Онуфріївського монастиря, із учасниками Коліївщини спричинили напади на благочестиві обителі «*единовѣрныхъ христіанъ гусарь, компанъйцовъ и казаковъ новороссійской губерніи*»¹⁷⁶. Російсько-турецька війна підвищила рівень загрози насельникам монастирів. У 1769 р. здійснила напад «*татарская орда на новороссійскія слободы и гусарскія роты*», що розташовувалися неподалік Єлизаветинської фортеці і підступили близько до територій Медведівського й

1905. – Т. 1: Акты по истории заграничныхъ монастырей Киевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 2. – С. 664-666.

¹⁷² ЦДІАК України – Ф. 127. – Оп. 1020. – Спр. 2120. – Арк. 2-2 зв.; Там само. – Спр. 2183. – Арк. 1.

¹⁷³ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. – Ч. 3. – С. 1351-1355.

¹⁷⁴ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 17-23; Орловскій П. Лебединскій Георгіевскій монастирь. (Окончаніе) // Київскіе епархіальныя вѣдомости. – 1893. - № 3. – С. 58-60; ІР НБУВ – Ф. 312. - № 444. – Арк. 319-322.

¹⁷⁵ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. / Упор. І. Бутич, М. Бутич, О. Купчинський та інші. – Київ, 1970. – С. 496.

¹⁷⁶ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 444. – Арк. 859.

Чигиринського монастирів. Тоді духовна консисторія видала указ, у якому наказано губернській канцелярії видати монахам й монахиням пропуски за Дніпро для безперешкодного пересування й перевезення церковного й «*общого монастирського*» майна у випадку небезпеки, оскільки православних ченців не пропускали через форпост перевезти майно (у містечко Єреміївка для безпечного зберігання)¹⁷⁷. Через загрозу нападів у настоятелів були негативні прогнози щодо майбутньої чисельності братії. Жаботинський ігумен Єфрем Биковський у 1766 р. так пояснював митрополиту неможливість надіслати точні відомості:

...всѣхъ 47 человекъ; и тые , егда не утолится сіе раззореніе и не будетъ свободы, якоже и прежде, за милостынею ѣзживали и хаживали, то мало кого въ монастырѣ зостанется, всѣ въ Малороссію и кому куда способно, разъйдутся¹⁷⁸.

Цікаво підмітити, що турбулентний і напружений період другої половини 1760-х рр., однак, не мав негативного впливу на кількісний склад чернечих осередків, їх чисельність залишилася без змін (Жаботинський), або й збільшилася (Медведівський, Лебединський)¹⁷⁹. Так, за період 1767-1770 рр. у Лебединській чоловічій обителі стало більше на 1 ченця (із 19 до 20)¹⁸⁰, а у Медведівській за період 1766-1770 рр. братія поповнилася 7 особами (із 45 до 52)¹⁸¹, у Жаботинському монастирі продовжило проживати 48 іноків¹⁸². Попри володіння Чигиринським жіночим монастирем уніатами впродовж 1766-1767 рр., станом на 1770 р. там проживали уже 67 монахинь¹⁸³. Для порівняння, у жіночих обителях в Гетьманщині, розташованих на, відносно, стабільних і безпечних теренах лівобережної України, кількісний склад у 1757 р. (маємо показники саме за цей

¹⁷⁷ ІР НБУВ. – Ф. 312. - № 448. – Арк. 129-129 зв.

¹⁷⁸ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1358.

¹⁷⁹ Див. додатки 6, 7, 8.

¹⁸⁰ Див. додаток 8.

¹⁸¹ Див. додаток 6.

¹⁸² Див. додаток 7.

¹⁸³ Див. додаток 9.

рік) був наступним: Києво-Вознесенський – 103, Києво-Богословський монастир – 84 черниці, Козелецький Богословський – 22, Ніжинський Введенський – 36, Глухівський Успенський – 13, Ладинський Покровський – 44¹⁸⁴. Цікаво також навести кількісні показники ченців у чоловічих київських монастирях за 1770 р.: у Софіївському катедральному монастирі проживав 71 інок, у Пустинно-Миколаївському – 47, у Золотоверхо-Михайлівському – 44, у Братському – 29, у Видубицькому – 40, у Кирилівському – 23 та Петро-Павлівському – 13¹⁸⁵. Отже, як бачимо, правобережні монастирі чоловічі й жіночі кількісно не відрізнялися від лівобережних обителів не залежно від релігійно- та географічно-політичної ситуації.

Епідемія 1770-1772 рр. завдає безповоротних низхідних змін у чисельності православних монастирів Правобережжя. У Речі Посполитій чума поширилась південно-східною територією, забравши більше 300 тисяч життів (включно із жертвами війни, голоду й погодніх лих). Основна кількість втрат від епідемії припала на 1772 р., тоді померло удвічі більше людей ніж за 1770-1771 р.¹⁸⁶. Таким чином, за відомостями 1779 р. чисельність іноків у Медведівському монастирі скоротилася вдвічі – з 52 ченця до 36¹⁸⁷, а у Чигиринському жіночому монастирі – із 67 монахинь до 31¹⁸⁸. У 1786 р. кількісний склад залишається, у середньому, на тому ж рівні – у Медведівській обителі чисельність братії зменшується до 21 ченця, у Чигиринському – зростає до 39 монахинь¹⁸⁹. За період 1770-1786 рр. кількісний склад Жаботинського монастиря також зазнає низхідних змін – із 48 іноків до 29¹⁹⁰.

¹⁸⁴ Шпачинський Н. Київській митрополитъ Арсеній Могилянскій и состояние Киевской Митрополіи в его правленіе (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С. 228.

¹⁸⁵ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 212-224.

¹⁸⁶ Alexander J. Bubonic Plague in Early Modern Russia. Public Health and Urban Disaster. – Oxford University Press, 2003. – P. 107.

¹⁸⁷ Див. додаток 6.

¹⁸⁸ Див. додаток 9.

¹⁸⁹ Див. додатки 6, 9.

¹⁹⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4-9 зв.

Відмінною ситуація склалася у Лебединському Свято-Миколаївському жіночому монастирі. Його заснували лише у 1779 р., і до 1787 р. там уже сформувалася велика чернеча спільнота з 89 осіб¹⁹¹. Слугували цьому зачислення в обителі окремих чернечих спільнот (наприклад, вихідців з монастирів, захоплених базиліанами) та тісному зв'язку із молдовськими монастирями (засновниці обителі залишили Молдовський Калатурський монастир через татарські напади)¹⁹²

Отже, правобережні православні монастирі за своєю чисельністю не були маргінальними. Релігійні й політичні війни, грабіжницькі напади лише в окремих випадках спричиняли тимчасові переходи ченців з церковним та монастирським майном за Дніпро чи в Нову Сербію, але в довготривалих періодах не ставали на заваді поповненню обителей.

3.2 Рекрутування чернецтва

Чернечі спільноти за своїм територіальним походженням не були гомогенними. Представники *«полської нації»*, тобто народжені у Речі Посполитій¹⁹³, склали основу частину насельників закордонних обителей української групи¹⁹⁴. У 1779 р. вони становили 46% чернецтва у Медведівському монастирі і 52% – у Чигиринському. У 1786 р. кількість *«поляків»* зменшилася у Медведівській обителі до 33%, проте зросла до 79% у Чигиринській. У Лебединському Свято-Миколаївському монастирі у 1787 р. проживало 55% іноків *«полської нації»*¹⁹⁵.

Значну частину братії склали представники *«малоросійської нації»*, тобто прибулі з території Гетьманщини, у середньому – 1/3 від чисельності насельників

¹⁹¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 3062. – Арк. 19.

¹⁹² Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1626-1628

¹⁹³ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 108.

¹⁹⁴ Див. додаток 10.

¹⁹⁵ Див. додаток 11.

чернечих осередків¹⁹⁶. У 1786 р. у Медведівській обителі «малоросіян» було навіть більше половини – 57% від загальної кількості ченців¹⁹⁷. Така ситуація панувала попри чіткі заборони покидати територію Російської імперії та без дозволу іти з монастирів (див., наприклад, укази Св. Синоду 15 листопада 1750 р., 21 вересня 1758 р., 1762 р.)¹⁹⁸.

Прикордонне розташування монастирів сприяло поповненню чернечого складу представниками з лівобережної України, але невеликий відсоток також складала «уродженці» інших територій¹⁹⁹. У Медведівській обителі 1779 р. згадуються 3 ченці «родом слободского полку» та 1 – «нації новосербской». По одному представнику(-ці) «нації новосербской» було у 1786 р. у Медведівському й Чигиринському монастирях. Різноманітнішою була ситуація у Лебединській жіночій обителі. За відомістю 1787 р. там проживали «уроженниці» з Нової Сербії, Грузії, Волощини, Чорногорії, Закарпаття («уроженница цесарская»)²⁰⁰, а також уродженниці «киевская» і «киевоподольская»²⁰¹.

На відміну від унійних обителей, які мали переважно локальне значення²⁰², правобережні монастирі, подібно київським²⁰³, приваблювали охочих вступити до обителі як із наближених населених пунктів, так і з віддалених. Для розуміння рівня популярності українських закордонних монастирів важливо окреслити основні регіони й населені пункти, з яких походили ченці.

¹⁹⁶ Див. Додаток 10.

¹⁹⁷ Див. додаток 11.

¹⁹⁸ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 9-9 зв.; Там само. – Арк. 84-87 зв.; Шпачинський Н. Київській митрополить Арсеній Могилянський и состояние Київской Митрополіи в его правление (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С. 292.

¹⁹⁹ Див. додаток 11.

²⁰⁰ Про вихідців «цесарской нации» див. у Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 106.

²⁰¹ Див. додаток 10.

²⁰² Про це див. у Дух О. Черниці монастирів Львівської єпархії у 1760-1763 рр.: віковий, становий, освітній зріз (за матеріалами генеральної візитації Львівської єпархії 1758-1765 рр.) // СОЦУМ. Альманах соціальної історії. – 2005. – № 5. – С. 63.

²⁰³ Про територіальне походження й географічне рекрутування київського чернецтва у XVIII ст. див. у Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – С. 105-115.

Охочі долучитися до благочестивих братій Правобережжя приходили з Чигиринського, Смілянського, Черкаського, Канівського, Уманського, Мошинського староств, з міст Пінськ (зазначене як «*полисса или литва*»), Кам'янець-Подільський, Летичів, Копистирин, Тростянець у Речі Посполитій. З Гетьманщини ішли за польський кордон для ведення чернечого способу життя з Київського, Ніжинського, Переяславського, Лубенського, Гадяцького, Миргородського та Полтавського полків. Приходили в монастирі зі Слобожанщини з Охтирського, Сумського полків та з м. Харків. Двоє осіб прибули із Нової Сербії: один медведівський інок із м. Глинськ та чигиринська черниця з м. Цибулеве²⁰⁴.

Цікаво зауважити, що з близьких околиць до монастирів вступав невеликий відсоток людей. Найближчими до Медведівського та Чигиринського монастирів розташовувалися населені пункти Чигиринського, Смілянського і Черкаського староств. У Медведівській обителі у 1779 р. і 1786 р. «місцеві» серед чернецтва не перевищували 30 %. У Чигиринській за відомостями цих років їх кількість була більшою, а у 1786 р. навіть становила 69 %²⁰⁵.

Поповнювався соціальний склад правобережних монастирів зазвичай через постриг охочих сподобитися «ангельському образу»²⁰⁶. Ченців, які отримали постриг в інших обителях, були одиниці. У 1779 р. серед медведівських іноків 2 прийшли з Волощини й 1 з Переяславського кафедрального монастиря, а серед чигиринських монахинь того року не було жодної прибулої з іншої обителі²⁰⁷. У 1786 р., у Медведівському монастирі залишилося 2 ченці з Волощини, у чигиринських відомостях – згадується 1 монахиня з Молдови²⁰⁸, а в

²⁰⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 1-20; Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 1-22.

²⁰⁵ Див. додаток 12.

²⁰⁶ Вираз взято у *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – 303 с.

²⁰⁷ ЦДІАК України. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 3, 4 зв., 7 зв.

²⁰⁸ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 5 зв., 7, 16.

Жаботинському числився 1 постриженець Свято-Успенського Виноградського монастиря²⁰⁹. Однак, такі дані не свідчать про відсутність в українських закордонних обителях «біглих» ченців та ченців-волоцюг, а лише означає, що таких не спішили зараховувати до братії. Наприклад, у відомості 1766 р. медведівський ігумен окремою категорією прописав, що у монастирі проживають 3 ієромонахи і 6 монахів, які прийшли з інших місць²¹⁰.

Іншою була ситуація у Лебединській Свято-Миколаївській жіночій обителі, станом на 1787 р., у самому монастирі прийняли постриг лише 39 монахинь з 89²¹¹. Для розгляду причин варто розглянути історію заснування обителі. Засновницями були монахині, які, рятуючись від татарських нападів, покинули Молдовську Калатурську Благовіщенську обитель. У 1779 р. завдяки підтримці майорші Сербського гусарського полку Софії Деракшанінової, князя Ксаверія Любомирського та за благословенням Київського митрополита Гавриїла Кременецького було засновано жіночий православний монастир, який приписали у відомство чоловічому Лебединському Свято-Георгіївському. У 1780 р. в обителі вже було збудовано 32 келії, у яких проживали монахині, й церква св. Варвари²¹².

По заснуванню монастиря, сюди було переведено монахинь, які були пострижені і несли послух у чоловічому Лебединському чернечому осередку (попри заборону 1766 р. постригати жінок у чоловічих закордонних монастирях)²¹³. Впродовж 1779-1780 рр. до обителі на проживання прийняли монахинь за їх бажанням із Молдовського Калатурського, Канівського Покровського та Лисянського Свято-Троїцького – по захопленню обох

²⁰⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 6.

²¹⁰ ІРНБУВ – Ф. 13. – № 6238. – Арк. 2.

²¹¹ Див. додаток 13.

²¹² Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Киевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1626-1628.

²¹³ ІР НБУВ – Ф. 312. – № 448. – Арк. 110-110 зв.

базиліанами, з Чигиринського Свято-Троїцького, Київського Богословського монастирів та з Плескачівського скитка²¹⁴. Усіх мешканок останнього за указом Київського митрополита у 1783 р. було переведено до Лебединської жіночої обителі числом 21 (включно з керівницею)²¹⁵. Впродовж наступних років до монастиря продовжували приходити черниці з різних місць. Вірогідно, завдяки значному числу калатурських монахинь від початку заснування обителі, Лебединський жіночий монастир став особливо популярним серед черниць з Молдови (самі ж були уродженцями з Речі Посполитої та Російської імперії). Впродовж 1781-1787 рр. їх вступило до обителі 14 осіб, 5 з яких були вихідцями з того ж Калатурського монастиря (причини виходу не зазначено)²¹⁶. Відомо, що у Волощині ченці могли швидше й легше отримати габіт заплативши певну суму²¹⁷. Вірогідно, у Молдову монахині також ходили для взяття постригу, а, можливо, й у пошуку кращого життя. Наприклад, черниця Акиміна була пострижена у рясофор у 1780 р. у Бершадському Преображенському Успенському монастирі, після чого проживала при Лебединському Свято-Георгіївському чоловічому монастирі у різних послухах. У 1782 р. інокія *«отлучилась»* до Молдовського Манновського Свято-Миколаївського дівочого монастиря, де була пострижена у мантию і 1784 р. повернулася нести послушання до Лебединського²¹⁸. Цікаво підмітити, що 7 прибулих черниць, прийняли постриг у Молдові того ж року, коли були зачислені до правобережної обителі²¹⁹. Приходили й ті, хто раніше виходив до Молдови у пошуку прихистку від

²¹⁴ Див. додаток 13.

²¹⁵ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1653-1654.

²¹⁶ ЦДІАК України. - Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 3062. – Арк. 1-19.

²¹⁷ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Київі / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 21.

²¹⁸ ЦДІАК України. – Оп. 1024. – Спр. 3062. – Арк. 15 зв.

²¹⁹ Там само. – Арк. 1-19.

нещасть. Монахиня Євфросинія, покинула Києво-Богословську обитель разом із ігуменею Ксинфією та іншими сестрами, тікаючи від небезпеки «в моровую язву». До 1782 р. вона проживала у Молдовському Рудянському Свято-Миколаївському дівочому монастирі, а 1787 р. ігуменя Таїсія прийняла Євфросинію до Лебединської жіночої обителі²²⁰.

За донесенням лебединського ігумена Даниїла й архипастирським указом у 1787 р. до Лебединської жіночої обителі із «ізбы» у селі Лебедин було переведено монахинь, які там мешкали, страждаючи від «чорной болъзни»²²¹. Приваблював монастир й інокінь з інших чернечих осередків²²². Монахиня Ісанфія з Києво-Богословської обителі, рятуючись від чуми, проживала у Канівському закордонному монастирі, а з 1782 по 1783 рр. у Молдові в Ризинському Покровському дівочому, звідки прийшла у 1783 р. в жіночу обитель неподалік с. Лебедина²²³.

3.3. Походження, вікові характеристики та причини вступу до монастиря

Для того, аби краще розуміти рівень і причини популярності правобережних закордонних монастирів другої половини XVIII ст., варто детальніше розглянути, хто саме формував їх склад. Клірові відомості містять біографічні дані про ченців щодо їх сімейного стану, до прийняття чернецтва, причини вступу, їх спроможність нести послух і вік на момент складання відомостей. На них орієнтуючись спробуємо скласти детальніший портрет чернецтва української групи монастирів. Оскільки у наявних джерелах маємо інформацію лише про осіб, які прийняли габіт, їх причини вступу й причини постригу розмежовуються вкрай рідко. Тож можемо твердити, що ченці, яких зараховували до братії, вступали до обителі уже з метою прийняти постриг. Тому у викладеному нижче

²²⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 3062. – Арк. 5.

²²¹ Там само. – Арк. 14.

²²² Див. додаток 13.

²²³ ЦДІАК України. – Оп. 1024. – Спр. 3062. – Арк. 11 зв.

матеріалі під «причинами вступу» й «причинами постригу» варто розуміти як синонімічні словосполучення. У складі правобережних монастирів абсолютна більшість іноків до постригу були посполитими і складали в середньому 64% від загальної кількості насельників²²⁴. Ця риса суттєво відрізняла благочестиві закордонні обителі від унійних, де серед жіночого чернецтва, наприклад, одиниці походили з селянства²²⁵. Натомість, посполиті у великих кількостях поповнювали чисельність братії також у київських монастирях²²⁶. Це свідчить про те, що домінування цієї верстви населення у православних монастирях було єпархіальною рисою, а не лише правобережною, на що, часом, звертають увагу²²⁷. Чернецьке життя приваблювало, в першу чергу, вихідців із нижчих верств, оскільки воно мало більше характер сільськогосподарської спільноти, ніж релігійної. Поміщицькі селяни шукали прихистку у монастирях, тікаючи від кріпосницької роботи²²⁸. Там їх зобов'язували до звичної роботи і забезпечували (найчастіше) усім необхідним для життя – дахом над головою, їжею, одягом²²⁹. Попри численні заборони, які видавали як духовна, так і світська влади, до обителів продовжували приймати осіб без «увольнительныхъ паспортів»²³⁰. Причин було декілька: з одного боку, робота на поміщиків була виснажливою, а викуп – надто дорогим для селян, що й спонукало їх до втечі. З іншого боку, керівництво монастиря з розрахунку на потребу у працівниках та з огляду на відсутність контролю з боку єпархіальної влади і робочої системи покарань за

²²⁴ Див. додаток 15.

²²⁵ Дух О. Черниці монастирів Львівської єпархії у 1760-1763 рр.: віковий, становий, освітній зріз (за матеріалами генеральної візитації Львівської єпархії 1758-1765 рр.) // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2005. – № 5. – С. 63.

²²⁶ Про станове походження київського чернецтва у XVIII ст. див. у Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 116-117, 247.

²²⁷ Див., наприклад: Присяжнюк В. Суспільно-правове становище православних монастирів на Правобережжі у 18 ст. – Родовід, 1993 р. – № 5. – С. 80.

²²⁸ Шпачинський Н. Київській митрополитъ Арсеній Могилянській и состояние Киевской Митрополии в его правление (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С. 232.

²²⁹ ІРНБУВ – Ф. 13. – № 6238. – Арк. 3.

²³⁰ Див., наприклад: ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4-9 зв.

подібні порушення приймали усіх охочих вступити до обителі²³¹. У закордонних чернечих осередках, окрім того, покликалися на «древние тамошние обычаи» приймати усіх, хто виявили бажання долучитися до спільноти без отримання жодних пояснень від кандидатів²³².

Невелику частину братій складали вихідці також з інших станів²³³. Наступними за кількістю після посполитих були представники козацьких родин. Їх чисельність у правобережних монастирях коливалася від 8% у Медведівській обителі у 1779 р. до 26% – у Чигиринській у 1786 р.²³⁴. Вступали до монастирів у невеликій кількості діти й жінки козацької старшини. Наприклад, у Лебединській обителі у 1787 р. проживала жінка колишнього «малоросійського» сотника Заверухи, а по овдовінню вирішила взяти постриг²³⁵. Згадуються у відомості також вдова колишнього військового товариша Федора Шрамченка та донька значкового товариша Михайла Бурченка²³⁶. У 1753 р. у Жаботинській обителі проживав колишній значковий товариш ієромонах Ісайя Полетилів – син седнівського сотника Чернігівського полку Василя Полетила²³⁷. Примітно, що у київських монастирях загальна кількість вихідців з козацького стану була пропорційно нижчою²³⁸. Це, вірогідно, пов'язувалося з легшою процедурою вступу до закордонних монастирів, у порівнянні з лівобережними, де контроль єпархіальної влади був сильнішим (за іменним указом 1734 р. у рукопокладених зі старшини й козаків, які не мали синів на службі ґрунти забирали й передавали

²³¹ Шпачинський Н. Київській митрополитъ Арсеній Могилянській и состояние Киевской Митрополіи в его правленіе (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С. 232.

²³² ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 85-86.

²³³ Див. додаток 14.

²³⁴ Див. додаток 15.

²³⁵ ЦДІАК України. - Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 3062. – Арк. 6.

²³⁶ Там само. – Арк. 17 зв.-18.

²³⁷ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Киевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 2. – С. 772-774.

²³⁸ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 247.

найближчим родичам, які були на службі)²³⁹. Натомість, колишніх представників з родин духовенства у правобережних обителях було менше, порівняно з київськими²⁴⁰. Серед загальної чисельності іноків у братії вони склали не більше 10%²⁴¹. Геть незначною була кількість ченців, які походили з міщанських та купецьких родин²⁴². Наприклад, у Медведівському монастирі за відомостями 1779 та 1786 рр. не було жодного вихідця з міщанства, але був 1 вихідець із купців у 1779 р., та 2 – у 1786 р.²⁴³. У Чигиринській обителі за даними цих років проживала лише 1 колишня міщанка та не було жодної доньки «купеческой»²⁴⁴. У Лебединській жіночій обителі, яка відрізнялася часом заснування, способом формування братії та чисельністю, у 1787 р. проживало 8 монахинь, які походили з міщанства, однак, лише 2 – з купецтва²⁴⁵. У київських монастирях ситуація була іншою, туди приходило чимало осіб з міст, тож їх кількість фактично прирівнювалася до вихідців з родин духовництва, але представники купецького стану також не часто виявляли бажання долучитися до братії²⁴⁶.

Шляхта надзвичайно рідко приходила до монастирів з метою долучитися до православного чернецтва, що може свідчити про непопулярність східного християнства серед шляхти Речі Посполитої через послідовну політику польської католицько-орієнтованої влади. У XVIII ст. до благочестивої у Польщі належала переважно дрібна шляхта, яка часто поповнювала склад інших станів²⁴⁷. Нечисельні згадки трапляються щодо шляхетського походження у київських обителях²⁴⁸, рідкістю були вихідці з вищих станів і в унійних чернечих осередках

²³⁹ Там само. – С. 116.

²⁴⁰ Там само. – С. 247.

²⁴¹ Див. додаток 15.

²⁴² Див. додаток 15.

²⁴³ Див. додаток 14.

²⁴⁴ Див. додаток 14.

²⁴⁵ Див. додаток 14.

²⁴⁶ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 247.

²⁴⁷ Там само. – С. 115.

²⁴⁸ Див. про шляхту у київських монастирях у XVIII ст. у Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 115.

Львівської єпархії²⁴⁹, такою ж була ситуація в українських благочестивих закордонних обителях. Представники зі шляхти числилися лише у Лебединському Свято-Миколаївському монастирі у 1787 р. кількістю 2 особи²⁵⁰.

Про причини вступу до закордонних українських монастирів можемо говорити покликаючись лише на частину записів у біографічних відомостях. Більшість іноків не конкретизували причини свого рішення зректися від земних турбот, тож про них зазначали не більше, ніж те, що вступили *«по собственному желанию»*²⁵¹. Натомість частина говорила, що причиною була хвороба, вдівство чи старість. Хворобу найчастіше зазначали як мотивацію прийняття постригу у Медведівському монастирі. У 1779 р. і 1786 р. в обителі проживало 38% іноків, які обрали духовний життєвий шлях через хворобу²⁵². Важкий стан здоров'я часто прописували як *«смертная болѣзнь»*, з якою, однак, жили потім ще десятки років. Наприклад, медведівський монах вирішив прийняти чернецтво у 1756 р. *«будучи вдовъ и старъ, при смертной болѣзни»*, він продовжував проживати у монастирі і в 1779 р. у віці 70 років. Чернець Ананія вступив до Медведівської обителі у 1772 р. також *«будучи при смертной болѣзни»*, а у 1779 р. він уже був спроможний нести послух²⁵³ і продовжував виконувати покладені на нього зобов'язання у 1786 р.²⁵⁴. Відносно рідко саму старість зазначали причиною постригу. Серед медведівської братії її вказали як спонукання 12% і 10% у 1779 р. і 1786 р. відповідно²⁵⁵. Через старість могли вступати до монастирів колишні священники, які поступалися місцем синові чи зятю. Так, наприклад, вчинив піп

²⁴⁹ Див. про шляхту серед жіночого східного чернецтва у Дух О. Черниці монастирів Львівської єпархії у 1760-1763 рр.: віковий, становий, освітній зріз (за матеріалами генеральної візитації Львівської єпархії 1758-1765 рр.) // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2005. – № 5. – С. 63.

²⁵⁰ Див. додаток 14.

²⁵¹ Див., наприклад: ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 8.

²⁵² Див. додаток 17.

²⁵³ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 3.

²⁵⁴ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 7 зв.

²⁵⁵ Див. додаток 17.

Миколаївської церкви у м. Жаботин, коли у середині XVIII ст. пішов прийняти постриг до Жаботинської обителі, залишивши парафію синові²⁵⁶.

Серед жіночого правобережного чернецтва ситуація була іншою. Тут головною причиною вступу було вдівство – 18% монахинь назвали його причиною у Чигиринській обителі у 1786 р. і 40% – у Лебединській у 1787 р.²⁵⁷, що не спостерігалось у чоловічому монастирі²⁵⁸. Хвороби й старість рідко згадуються у жіночих біографічних відомостях як причини постригу. За наявними даними 1780-х рр. з чигиринських і лебединських монахинь ніхто не зазначав старість, а хвороби вказали 7% і 2% відповідно. Лише у 1779 р. у Чигиринській обителі проживали черниці, які прийшли до монастиря у зв'язку з хворобою (13%) і старістю (13%). Невелику частину братій (жіночих і чоловічих) склали іноки, які обрали відречення від земних турбот, будучи завезеними до обителі (найчастіше – волоські) у малолітньому віці. Зазвичай їх кількість не перевищувала 10%²⁵⁹. Категорія «розлучення» зустрічається лише у відомостях Лебединського жіночого монастиря. Деякі монахині до постригу були розлучені через вступ чоловіка до монастиря, як монахиня Євфимія, чий чоловік постригся у Мотронинській обителі, інші – через друге одруження чоловіка, як Олександра – колишня жінка російського прапорщика²⁶⁰.

Окресливши офіційні причини вступу до правобережних чернечих осередків, варто розглянути перебуваючи у якому сімейному стані виявляли бажання прийняти постриг. У чоловічій медведівській обителі більшість ченців були «*съ холостихъ*» (65% і 76% у 1779 р. і 1786 р. відповідно), у той час у жіночих монастирях великий відсоток чернецтва склали вдови: 52% у

²⁵⁶ *Присяжнюк В.* Суспільно-правове становище православних монастирів на Правобережжі у 18 ст. – Родовід, 1993 р. – № 5. – С. 81.

²⁵⁷ Див. додаток 17.

²⁵⁸ Див. додаток 16, 17.

²⁵⁹ Див. додаток 17.

²⁶⁰ ЦДІАК України. - Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 3062. – Арк. 5, 6.

Чигиринському 1779 р. і 48% у Лебединському у 1787 р. До 1786 р. до чигиринської братії долучилося більше осіб «изъ дѣвиць», склавши у сукупності 69%²⁶¹.

Вікові характеристики ченців у різних монастирях у різні роки були відмінні, але напевно можемо сказати, що більшість насельників мали від 31 до 60 років. Абсолютною меншістю були ченці віком до 30 р. та старше від 61р.²⁶². Так, 35% медведівських іноків у 1779 р. були у категорії 31-40 років²⁶³. У Чигиринській обителі того ж року переважали монахині віком 51-60 років²⁶⁴. З роками ситуація змінювалася, у Медведівському монастирі спостерігалася тенденція «старіння» братії – за відомістю 1786 р. 24% насельникам було 51-60 років²⁶⁵, у той час серед чигиринського жіночого чернецтва домінували молодші монахині – 33% віком 41-50 років і 23% віком 31-40 років²⁶⁶. Схожою була ситуація у Лебединській обителі у 1787 р., де вік 26% черниць дорівнював 41-50 років і 22% – 31-40 років²⁶⁷. У Жаботинському монастирі у 1786 р. більша частина братії – 31% – були у віковій категорії 31-40 років²⁶⁸. У київських обителях ситуація була подібною²⁶⁹, і такою ж серед жіночого унійного чернецтва. Впродовж 1758-1765 рр. у Львівській єпархії переважали монахині середнього віку (близько 40 – понад 50 років)²⁷⁰. Тобто у другій половині XVIII ст. у чернечих осередках переважно проживали люди у зрілому, навіть у старому (за ранньомодерними мірками) віці.

²⁶¹ Див. додаток 19.

²⁶² Див. додаток 20.

²⁶³ Див. додаток 21.

²⁶⁴ Див. додаток 24.

²⁶⁵ Див. додаток 22.

²⁶⁶ Див. додаток 24.

²⁶⁷ Див. додаток 24.

²⁶⁸ Див. додаток 23.

²⁶⁹ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 119-122.

²⁷⁰ Дух О. Черниці монастирів Львівської єпархії у 1760-1763 рр.: віковий, становий, освітній зріз (за матеріалами генеральної візитації Львівської єпархії 1758-1765 рр.) // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2005. – № 5. – С. 61.

Характерно, що ступінь священства закордонні українські ченці здобували у молодшому віці, ніж у лівобережних обителях. Якщо серед київських іноків ієромонахи були старші 40 років, як у Миколаївському монастирі²⁷¹, то у правобережних обителях траплялися молодші. Наприклад, серед жаботинської братії у 1786 р. було двоє ієромонахів віком 36 і 38 років²⁷². Правобережні ієродиякони також були зазвичай у нижчій віковій категорії – 20-40 років, у порівнянні з київськими, вік яких розтягувався у межах 30-60 років²⁷³. Це могло пояснюватися браком священнослужителів в українських закордонних монастирях, які виконували роль парафіяльних центрів, та простішою процедурою отримання рекомендацій від настоятелів на рукопокладення.

Таким чином, православні обителі на Правобережжі були особливо привабливими для вихідців із нижчих верств, звиклих до фізичної праці, з різних держав, територій та монастирів, які приходили у пошуку необхідних для спокійного існування умов. Підтвердженням цьому може слугувати також приклад софійського ієромонаха Арсенія. Із кафедрального монастиря його тимчасово прислали до Медведівської обителі відремонтувати іконостас²⁷⁴. По нетривалому перебуванню в обителі він надіслав митрополиту лист із проханням залишитися у закордонному монастирі, у зв'язку зі слабким здоров'ям *«по объщанію своему въ спокойі жить»*, на що й отримав дозвіл²⁷⁵. Такі дані спростовують характеристику правобережних монастирів як непопулярних і ненадійних для життя через крайню бідність і регулярні загрози життю з боку різних нападників, і навпаки демонструють, що до закордонних українських обителях ішли з метою знайти умови для комфортного спокійного життя, а в монастирів були можливості це забезпечити своєму чернецтву.

²⁷¹ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 120.

²⁷² ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4-4 зв.

²⁷³ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – С. 121.

²⁷⁴ ІР НБУВ – Ф. 312. – № 448. – Арк. 58-58 зв.

²⁷⁵ ІР НБУВ – Ф. 312. – № 448. – Арк. 57-57 зв.

3.4. Чернецтво і освіта

Чернецтво правобережних закордонних монастирів другої половини XVIII ст. у своїй більшості було неосвіченим. Вкрай рідко кількість ченців, які знали грамоту чи ремесло перевищувала 50%²⁷⁶, на противагу 2/3 освіченим інокам в обителях Гетьманщини²⁷⁷. Сам рівень отриманої освіти закордонного прикордонного чернецтва був мінімальним – іноки були навчені «*русской грамоти*» чи «*мало русской грамоти*», що зазвичай у XVIII ст. передбачало вміння читання, й у кращому випадку ще й читати²⁷⁸. Високоосвічені ченці у числі братії не згадуються зовсім. У доступних нам клірових відомостях немає жодного запису щодо проходження іноками спеціальних студій. Проте траплялися в обителях монахи, які були «*изучени*» не лише «*русской грамоти*», а ще могли бути «мало» навченими іншої мові, зазвичай польській²⁷⁹.

У закордонних обителях традиційною була риторика щодо браку в монастирях ієромонахів та ієродияконів, які повинні були «обслуговувати» великі монастирські парафії та підвідомчі жіночі монастирі. Варто зауважити, щ на противагу київським монастирям, про правобережні закордонні обителі не можемо говорити, що «носіями» грамоти у монастирях переважно були висвячені іноки, сфера діяльності яких вимагала навичок читання²⁸⁰. Наприклад, у Медведівському монастирі у 1779 р. «*русской грамоти*» чи «*мало русской грамоти*» були навчені 5 ієромонахів, 3 ієродиякони і 4 монахи²⁸¹, а у Жаботинському монастирі у 1786 р. серед освіченої братії було 6 ієромонахів, 4 ієродиякони і 9 монахів²⁸². У той же час, в обителях проживали монахи, які знали «*руску*» грамоту і не були висвячені. Наприклад, жаботинський мантійний монах Філімон був

²⁷⁶ Див. додаток 27.

²⁷⁷ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 125.

²⁷⁸ Там само. – С. 127-128.

²⁷⁹ ЦДІАК – Ф. 127. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. – 12.

²⁸⁰ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 126.

²⁸¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 1-10 зв.

²⁸² Там само. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4-9 зв.

пострижений у монастир у 1765 р. і був навчений «русской грамоти», але до 1786 р. не був висвяченим. Загалом в обителі того року проживало 8 грамотних не рукопокладених іноків²⁸³, а в медведівському чернечому осередку – 5²⁸⁴. Причинами могли бути гірший фактичний рівень знань, ніж задекларований, та регулярні порушення поведінки²⁸⁵.

Знання «художествъ» було більшою рідкістю, ніж знання грамоти. У Медведівському монастирі серед 26 іноків 1779 р. лише 9 були навчені різним ремеслам²⁸⁶, а у 1786 р. їх кількість скоротилася до 2 осіб (із 21 ченця)²⁸⁷. У Жаботинському монастирі у 1786 р. у братії з 26 осіб 9 монахів знали ремесло. У 1779 р. чигиринські монахині інших ремесл, окрім «простого женскаго рукоделія», навчені не були. Однак впродовж 7 наступних років кількість черниць в монастирі навчених ремеслу зростає з 4 монахинь (у братії кількістю 31 особа) у 1776 р.²⁸⁸ до 10 (у братії кількістю 36 осіб) у 1786 р.²⁸⁹.

Освіта не завжди визначала тип послуху у монастирі. Ченці навчені елементарним знанням грамоти часто займалися господарською діяльністю такою, як догляд за хутором²⁹⁰, риболовля²⁹¹, чумакування, несення загального монастирського²⁹² чи навіть чорного послуху²⁹³. У жіночих обителях, де кількість освічених монахинь була меншою, інокінь, навчених грамоті, призначали на посади, що вимагали вміння читати, наприклад «уставницею клироса»²⁹⁴. Знання ремесла також не гарантувало виконання роботи відповідно до своїх навиків.

²⁸³ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4-9 зв.

²⁸⁴ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 1-9 зв.

²⁸⁵ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – С. 129.

²⁸⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 1-10 зв.

²⁸⁷ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 1-9 зв.

²⁸⁸ Там само. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 1-10 зв.

²⁸⁹ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 1-10 зв.

²⁹⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 8 зв.

²⁹¹ Там само. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4 зв.

²⁹² Там само. – Спр. 177. – Арк. 7.

²⁹³ Там само. – Спр. 177. – Арк. 8.

²⁹⁴ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 3062. – Арк. 2-7; Там само. – Спр. 178. – Арк. 11 зв.-18.

Наприклад, 4 жаботинські ієродиякони, двоє з яких були навчені малярству (розмальовували ложки і тарілки), а інші двоє – швацькому «художеству», несли загальний монастирський та чорний послух²⁹⁵. У Медведівському монастирі у 1779 р. бондар ніс економічні²⁹⁶, ткач – прості монастирські²⁹⁷, а тесляр – прості господарські послушання²⁹⁸.

Трапляються поодинокі згадки про навчальні практики при монастирях. Наприклад, чигиринська «уставниця правого клироса» 8 років несла послух й «изучала грамоту»²⁹⁹. У Медведівській обителі софійвський ієромонах Арсеній навчав людей малярству, яких, однак, потім викликали до кафедрального монастиря³⁰⁰.

3.5. Спроможність до послушань та чернеча (не)покірність

Вступивши до монастиря, прибулі отримували зобов'язання, які мусили виконувати на користь обителі. Вони включали: несення послуху – це могли бути загальні монастирські та загальні чорні послушання чи конкретніше окреслені, наприклад, «економические» чи догляд за монастирським хутором³⁰¹; а також дотримання поведінки відповідно до духовних регул.

У закордонних українських обителях, на відміну від монастирів Гетьманщини, де діяв принцип: «*Поп за люди молит, люд за попа мелет*»³⁰², для братій було звичним виконувати фізичну працю, аби тримати у належному стані монастирські будівлі, церкви та забезпечувати себе їжею і житлом. Серед правобережного чорного кліру були як сповнені сил іноки, що могли нести послух, так були і старі, хворі, немічні, які до роботи уже «не годилися»³⁰³. Таких

²⁹⁵ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 5-5 зв.

²⁹⁶ Там само. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 4 зв.

²⁹⁷ Там само. – Арк. 6.

²⁹⁸ Там само. – Арк. 9 зв.

²⁹⁹ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 11 зв.

³⁰⁰ ІР НБУВ – Ф. 312. – № 448. – Арк. 58-58 зв.

³⁰¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 9.

³⁰² Цит. за Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – С. 82.

³⁰³ Див. додаток 25.

у чернечих осередках забезпечували усім необхідним для проживання, не очікуючи від них виконання жодних зобов'язань. Кількість «неспроможних» ченців в обителі могла вказувати також на спроможність монастиря їх утримувати. У закордонних українських обителях відсоток іноків, які не виконували ні монастирських, ні церковних послухів рідко перевищував позначку 30³⁰⁴. Винятком була Лебединська жіноча обитель, у якій 37% монахинь були «по силъ не надежни»³⁰⁵. Наявність у відомостях категорій «мало что способень» і «отъ части способень» могло свідчити про потребу в обителі у робочій силі і намагання залучити до монастирських і церковних справ максимальну кількість осіб³⁰⁶. Наприклад, про медведівського ієромонаха у 1779 р. зазначили, що він до виконання монастирського послуху не спроможний, однак спроможний мало до духовної посади³⁰⁷. У жаботинській відомості 1786 р. про інока, який був хворим на руки і ноги, вказали, що він за потребою може виконувати прості послушання³⁰⁸. Як бачимо, для мало спроможних насельників намагалися знаходити завдання, які були їм по силі.

Неспроможність працювати на користь обителі з'являлася впродовж старіння і втрати здоров'я ченцями, але були й випадки, коли інокіні отримували чернецтво не проходивши етапу послушництва. Так, лебединська монахиня Марфа не була у послуху ні до, ні після прийняття постригу, оскільки була тяжко хворою³⁰⁹. Натомість, чигиринська 73 річна монахиня Феофілія не несла послуху до прийняття чернецтва через старість, але у 1786 р. перебувала на посаді «казначейши»³¹⁰. Немічні черниці, заражені чумою, за митрополичим указом

³⁰⁴ Див. додаток 26.

³⁰⁵ Див. додаток 26.

³⁰⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 4, 7.

³⁰⁷ Там само. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 3 зв.

³⁰⁸ Там само. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 8 зв.

³⁰⁹ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 3062. – Арк. 12.

³¹⁰ Там само. – Спр. 178. – Арк. 13.

були переведені із «ізбы» у с. Лебедин до Лебединської жіночої обителі, де продовжували перебувати «на утриманні»³¹¹.

Духовних регул чернецтво Київської єпархії у другій половині XVIII ст. дотримувалося далеко не завжди. Типовими порушеннями серед іноків були пияцтво, сварливість, непослух та обман влади, збирання милостині задля власної вигоди. Через масовість явищ єпархіальна влада часто була безсилою у боротьбі з такими порушеннями. Митрополит Арсеній Могилянський, проводячи політику централізації та дисциплінування, суворо карав монахів, яких відзначали у здійсненні чернечих пороків (наприклад, через дописи у клірових відомостях чи через офіційні донесення до митрополита)³¹². Серед покарань типовими були відсилення у монастир до суворого ігумена, позбавлення права на священнослужіння, призначення на виконання чорної роботи, штрафування у вигляді нанесення ударів³¹³. Моральні безчинства були поширеним явищем серед православного чорного духовенства в обох державах³¹⁴. Пропонуємо розглянути, які прояви це мало у правобережних чернечих осередках Київської єпархії другої половини XVIII ст.

У закордонних монастирях української групи ченці могли почуватися доволі вільно у своїх діяннях. Вихідці з посполитих, масою своєю неосвічені, формували середовище звичне для колишнього «земного» існування та легко підпадали під спокусу «не честного життя»³¹⁵. Наявність мінімального контролю з боку єпархіальної влади та відносна лояльність ігуменів (спричинена, з одного боку, характером настоятеля та нерозважливого норову прибулого контингенту),

³¹¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 3062. – Арк. 14.

³¹² Див. наприклад: ЦДІАК – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 5.

³¹³ Шпачинський Н. Київській митрополитъ Арсеній Могилянскій и состояние Киевской Митрополіи в его правленіе (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С.293.

³¹⁴ Див. приклади негативної поведінки лівобережних ченців у Шпачинський Н. Київській митрополитъ Арсеній Могилянскій и состояние Киевской Митрополіи в его правленіе (1757-1770 г.). – Київ, 1907. – С. 279-282; та окремо київських ченців XVIII ст. у Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 165-177.

³¹⁵ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 196.

переважно дозволяли почуватися ченцям безпечно при здійсненні непослуху. Пияцтво було одним з найпоширеніших порушень. Варто зауважити, що алкоголь у XVIII ст. не був табуйованим напоєм, і серед духовенства у тому числі. Ознакою гарного тону та проявом особливої доброзичливості і турботи були подарунки у вигляді міцних напоїв, які чорноризці надсилали один одному чи вручали при зустрічі (особливо це стосувалося настоятелів). Алкоголь (найчастіше – горілка) братія щоденно отримували під час трапез, а на зміну раціону могла скаржитися³¹⁶.

Пияцтво ставало порушенням, коли надмірна кількість алкоголю призводила до втрати контролю над своїми діями і несла за собою негативні наслідки³¹⁷. Найбільше скарг і звинувачень ченців стосувалися саме цього пороку. У клірових відомостях не були рідкістю такі записи про насельників, як *"пьянствует і безчинствует"* чи *"только в безобразное пьянство впадает"*³¹⁸. У листах Філофея Контаровського до катедрального писаря міститься чимало скарг на *«яригъ антимонаховъ»*, яких у Жаботинському монастирі *«ажъ сумно множество»*³¹⁹. Через зловживання алкоголем і свавілля страждала й обитель, оскільки зібрана милостиня часто йшла не на розвиток монастирських володінь і церков: *«ездили цѣлій годъ поза Днѣпромъ, и приехавъ з Заднѣпра, усе пропили у селѣ Лубенцяхъ, близъ монастыра Онуфріевскаго»*³²⁰.

Нерідко пияцтво заважало несенню церковно-службового і монастирського послухів. Медведівський еклезіарх Варлаам разом із двома дияконами, трьома монахами і послушиком, який був призначений до роботи у трапезі, на перекір керівництву пішли у сільську корчму *«не для чего іного якъ только пьянствовать*

³¹⁶ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 169; Контаровський – С. 6.

³¹⁷ Там само. – С. 171.

³¹⁸ ЦДІАК – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 1-10.

³¹⁹ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 11.

³²⁰ Там само. – С. 10.

и безчинствовать», і звідти відправилися «на соблазнъ простимъ людемъ и бродить»³²¹. Ігумен Віссаріон надіслав за ними двох монахів Кіпріана і Онуфрія, але Варлааму вдалося їх підмовити, тож вони, знехтувавши своїм завданням, пішли за еклезіархом «забавится»³²². «Бродили» так вони «невѣдомо где» до ранку. Це відбулося у період Великого Посту, коли ігумену необхідна була допомога при здійсненні священнослужіння, тож настоятель написав оголошення про безчинство ченців і наказав повішати його при вході до церкви³²³.

«Плутводство» було іншим частим порушенням серед чернецтва. Задля власної вигоди іноки вдавалися до шахрайства, вводячи в оману духовну владу та мирян. Прибулі до монастиря могли оповідати про себе хибну історію і представляти підроблені документи, наприклад, ті, що придбали у Волощині³²⁴. Так, ієромонах Мисаїл, який прийшов до Лебединського монастиря з проханням прийняти на постійне проживання, мав із собою «волоскую ієромонашескую грамоту», за якою отримав дозвіл від ігумена на священнослужіння. Згодом виявилось, що чернець «у унѣятовъ малій габѣть принималъ», і пішов у Переяславську кафедру, де став ієродияконом. Там викрав у архієрея Козловського мантию, яку «по сказки людской» попоров і пошив собі з неї кафтан, «а протчое роздалъ тонкогласицамъ». Коли виявили, що мантия зникла, монах утік закордон в унійний монастир, звідки пішов у Волощину, де купив собі «ієромонашество»³²⁵. Мотронинський ієромонах Іяков «черезъ свое

³²¹ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 449. – Арк. 533-533 зв.

³²² Там само. – Арк. 533 зв.

³²³ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 449. – Арк. 534.

³²⁴ Волощина була відома серед духовенства можливістю придбати там документи про постриг та висвячення. Наприклад, Лебединський ігумен Філофей Контаровський в одному з листів скаржився на ченця, що той «пошоль на Волощину, где купилъ себѣ и ієромонашество и з грамотою пришоль до Лебедина». (Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 21).

³²⁵ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 20-21.

плутовство» покинув обитель і жив у підвідомчому Жаботинському монастирю лісі. Вірогідно, спокійне життя у монастирському лісі задовольняло ченця і не викликало бажання виконувати додаткову роботу, бо *«не хочеть священнодѣйствовать, будто слабъ на руки, а ложки робит на продажъ и прочое рукодѣліе — руки здоровіе»*³²⁶.

Не нехтували ченці й можливістю покращити своє фінансове становище. Нерідко інокі *«плували»*, збираючи милостиню ніби на монастир, а насправді на власні потреби³²⁷. Оскільки для збору милостині необхідна була книга, яку надсилали з Києва спеціально затверджену архієрейським підписом, то ченці діставали собі підробки, чи забирали собі більшу частину зібраного на розбудову обителі, коли ігумен відправляв їх нести відповідний послух. Наприклад, лебединський ієромонах Мисаїл таким чином завдав настоятелю чимало клопоту, *«по Подолу ходилъ просить з книгою на церковь катедральную»*³²⁸. Також *«плутоваль онъ и поза Днѣпромъ ходячи з змишленною книгою и паишпортомъ, просячи будто на монастирь»*³²⁹. Був схильний Мисаїл і до грабунку:

Живучи ж онъ в монастиру, прокралъся, и витрушено денги зза пазухи монахомъ Іелисеємъ при мнѣ исповѣдніе утаенніе было. ... потимъ три рублѣ свороваль билъ на дорогу, и кто бивало дасть ему ради отдачи в общество на молебень, службу Божию, рѣдко отдаваль, развѣ кто увидѣлъ³³⁰.

Жаботинський монах Логвин був *«побриль без вѣдома на Стѣчь и що випросит, то все собѣ хапѣ, о монастиру нѣчего, все его, а на монастирь просить, плутѣ»*³³¹.

³²⁶ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 10.

³²⁷ Там само. – С. 11.

³²⁸ Там само. – С. 19.

³²⁹ Там само. – С. 21.

³³⁰ Там само.

³³¹ Там само. – С. 25.

Не дотримання церковно-службових настанов були окремим порушенням. Ченці могли здійснювати їх через своє погане знання церковних текстів. Так було з ієромонахом Фаласієм, який у церквах Медведівського монастиря після здійснених літургій *«антиминс надъ онымъ огнемъ истрасиваль»*³³². Справа розглядалася у Київській духовній консисторії, де під час допиту Фаласій пояснив здійснене своїм переконанням у тому, що найкраще струшувати пил із антимінса саме над вогнем. Стаття 159 Номоканону зазначає, що пил із *«крупниць божественного тѣла»* необхідно струшувати у *«святую чашу»* і забороняє струшувати у вогонь чи воду³³³. Про це Фаласій не знав³³⁴. Траплялися й серйозніші порушення з боку священнослужителів. Лебединський ієромонах Мисаїл, займався самовільно екзорцизмом, не дотримуючись жодних регул по цій делікатній справі. Філофей Контаровський скаржився на його самодіяльність і не усвідомлення неприйнятності здійсненого у листі до товариша:

...з деревнѣ Водяной, мимо вѣдомо мое, бѣсноватого екзорцѣзмовав, билъ кіємъ, зганяючи бѣса, кой вскорѣ человекъ умре и при смерти говорилъ: „мене де чернець, которій молитвиль, прибилъ кіємъ“. ... Я его за тое свариль, что принималъ болного и билъ, то онъ предо мною сказиваль: билъ де не кіємъ, но чотками³³⁵.

По відношенню до ігуменів ченці, бувало, висловлювали особисту незгоду та підбурювали братію проти нього. Уже згаданий ієромонах Мисаїл з Лебединського монастиря у 1767 р. був *«подвель иннихъ к присяги сторону бунтовщицкую держать. ... Находили на мою келію з шумом пяніе и з виговорками безопасными и укоризнами, и зозвавъ братство, оскаржали мене фалшиво»*, писав у листі Філофей Контаровський³³⁶. На Жаботинського ченця скаржилися, що *«бурчить на начальника и не послуживъ, самовольній где хоцетъ*

³³² ІР НБУВ – ф. 312 - № 448. – Арк. 72.

³³³ Там само. – Арк. 73-74.

³³⁴ Там само. – Арк. 72-75; Там само. – Ф. 13. - № 6293. – Арк. 1-1зв.

³³⁵ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 21.

³³⁶ Там само.

бродит»³³⁷. Медведівський ієромонах постійно спричиняв «*съ онимъ игуменомъ съ сори упрямства и возмущенія братіи*»³³⁸. Майорша Деркашанінова, під чийм відомством знаходилась Лебединська Свято-Миколаївська обитель, скаржилася до митрополита, що між монахиями «*большое немирение и непослушание*», оскільки у них немає страху перед керівницею. Тоді ж частина монахинь у змові з ігуменом Лебединського Свято-Георгіївського монастиря обрали іншого священника для служіння у їх монастирі, на противагу уже обраного усією братією кандидата й представленого покровителям жіночої обителі³³⁹.

Домогтися заміни ігумена чи отримати бажане від чинного, насельники православних обителей у Російській імперії могли досягти через донесення зі скаргами до єпархіальної влади³⁴⁰. Правобережне чернецтво мало більшу варіативність у цьому питанні. Причиною слугували релігійно-політична ситуація, яка панувала на теренах Речі Посполитої та прикордонне розташування Чигиринського і Смілянського староств, що робило території розташування благочестивих монастирів легко доступними для гайдамаків і козаків. Звинувачення у прихильності до унії чи у зв'язку із польським військом були достатніми для здійснення нападу на очільника обителі.

Через комунікацію з гайдамаками чи місцевою польською владою братія, чи навіть окремі ченці, могли впливати на керівництво та присутність у монастирі того чи іншого ігумена. Тож організовані монахами напади на власний монастир чи замаху на самого ігумена й лояльних до нього ченців не рідко мали місце у житті правобережного благочестивого чернецтва. Так, у 1750 р. на новопризначеного у Медведівський монастир ігумена уже через 2 місяці було

³³⁷ Там само. – С. 25.

³³⁸ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 123-123 зв.

³³⁹ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1626-1628.

³⁴⁰ Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 74.

здійснено замах кількома гайдамаками. Окрема справа щодо цього не відкривалася, тому деталей про це не маємо, але цілеспрямований напад на ігумена без завдання кривди обителі може свідчити лише про особисту неприязнь окремих осіб до його персони³⁴¹. У 1753 р. було здійснено напад козаків на ігумена Жаботинського монастиря Єфрема Биковського та його прибічників, за наказом Чигиринського губернатора. Ігумена і його прихильників покалічили, а монастир пограбували. Причиною було звинувачення перед Чигиринським губернатором настоятеля ієромонахом Ісайєю Полетилловим у змові з кількома іншими ченцями у переході під протекцію польського війська³⁴². У 1768 р. медведівський ієромонах Ієракс, після втечі з монастиря, маючи образу на ігумена, намовив гайдамаків, тож ті, числом 11 осіб, здійснили напад на обитель, і «в пристрастном распрашивании» ченців та ігумена щодо настоятельських володінь завдали «увечие» ігуменському служителю, монаху та ієродиякону, а послушнику іконописцю вибили око. Після «дележа» викраденого монастирського майна і грошей, Ієракс отримав свою домовлену частину³⁴³.

При порушенні поведінки на ченців очікували різного роду покарання, залежно від зовнішніх умов і від ступеня важкості здійсненого. Карність за пияцтво була чи не найлегшою. Медведівському ієромонаху Варлааму з товаришами, які замість здійснення службової допомоги ігумену, відправилися гуляти по місцевим шинкам, повідомили, «если пожелаютъ быть в исправлении», то можуть узяти «книгу» і збирати «в обичайное время» милостиню на монастирську церкву³⁴⁴.

³⁴¹ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 5-5 зв.

³⁴² Там само. – Арк. 22-23; Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 2. – С. 765-777, 807-811.

³⁴³ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. / Упор. І. Бутич, М. Бутич, О. Купчинський та інші. – Київ, 1970. – С. 497-498; Лебединцев П. Медвѣдовскій Николаевскій монастырь // Кіевскіе епархіальные вѣдомости. – 1870. - № 1. – С. 15-16.

³⁴⁴ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 449. – Арк. 534.

На період розгляду справ, з'ясування обставин і причин порушень іноків зазвичай відсторонювали від їх чинних обов'язків, можливості здійснювати церковно- та священнослужіння. Так, ієромонаха Фаласія, який струшував пил з антимінса над вогнем позбавили можливості священнослужити до винесення остаточного рішення митрополитом³⁴⁵. Таке ж рішення було висунуто щодо рукопокладених іноків, які не могли пред'явити архієрейської грамоти лебединському ігумену³⁴⁶.

За сильніші порушення такі як крадіжки й обмани, могли позбавити звання. Наприклад, Філофей Контаровський ченця своєї братії *«от званія духовничого уволнилъ, ибо воръ явній и утайщикъ, да и денній и нощній волоцюга, покутній плуть и преплуть»*³⁴⁷. Монаху Логвину, який *«того ради и бурчитъ на начальника и не послуживъ, самоволній где хоцетъ бродит и бѣглецовъ монаховъ передерживаетъ»*, настоятель Лебединської обителі планував вигнати з пасіки *«какъ плута и самоволца»*. А як превентивний метод задля збереження монастирського майна від потенційного втікача, які полюбляли прихопити щось із собою, *«пчели приказалъ начальнику от стражи его отобратъ»*³⁴⁸. При непослуху й небажанні виправлятися ченців могли переводити до іншої обителі нести послух. Так медведівського ієромонаха Левія перевели до Лебединського монастиря, де ігумена, вірогідно, вважали суворішим, *«за происходящи от него съ онимъ игуменомъ съ сори, упрямства и возмуценія братіи, і в томъ нехотящего исправится»*³⁴⁹.

³⁴⁵ Там само. – № 448. – Арк. 72-75.

³⁴⁶ Орловскій П. Лебединскій Георгієвскій монастирь. (Окончаніе) // Кієвскіє епархіальніє вѣдомости. – 1893. – № 3. – С. 60

³⁴⁷ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 21.

³⁴⁸ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 25.

³⁴⁹ ІР НБУВ – Ф. 312 – № 448. – Арк. 285.

У випадках, коли світське населення викривало іноків у безчинстві, їх зазвичай намагалися провчити «на місці». У Лебединській обителі монах, який збирав милостиню ніби на монастир за Дніпром з *«змишленною книгою и пашпортомъ»*, був узятий у колодки *«за плутовство»*, коли те виявив *«какійсь»* сотник³⁵⁰. Ієромонах того ж монастиря, *«бивій Софійській»*, разом з іншим ченцем-волоцюгою викрали монастирське майно (*«коня, тарадайку, хомуть добрій новій и узду новую»*) і пішли в Уманське староство до м. Торговиця. Там за п'янство їх було взято у кайдани й викрито³⁵¹.

Міра покарання для бунтівників залежала способу розв'язання ситуації – у монастирській спільноті чи із залученням осіб ззовні. При вчинені бунту у Лебединській обителі проти Філофея Контаровського, братство й громада стали на бік ігумена. Бунтівників планували відшмагати, а головному підбурювачу Мисаїлу *«велъли з монастира уходитъ и виганяли»*³⁵². Порушники, не бажаючи приймати покарання уночі повтікали. А наступного дня двоє з них *«проснавшись от сивухи»*, прийшли до настоятеля просити прощення: *«будто пянихъ ихъ подговоренно»*. Ситуація в обителі була такою, що Контаровський прийняв їх *«за нужду»*, оскільки зі служачих ієромонахів він залишився один³⁵³.

Іншою була доля ченців, які повстали проти жаботинського ігумена Єфрема Биковського й організували у 1753 р. на нього напад. Справа вирішувалися за участю єпархіальної влади, коронного гетьмана Яблоновського і обвинуваченого чигиринського губернатора Антона Стоєцького³⁵⁴. За здійснене іноків мали

³⁵⁰ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.). – С. 21.

³⁵¹ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.). – С. 28.

³⁵² Там само. – С. 21.

³⁵³ Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ, 1911 р. – Кн. 9. – С. 21.

³⁵⁴ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 765-777, 807-811.

вигнати з монастиря, аби більше не завдавали шкоди обителі³⁵⁵. Ще більша міра покарання чекала на ієромонаха Ієракса, який у 1768 р. організував замах на медведівського ігумена. По проведенню слідства з губернської канцелярії направили до митрополичої кафедри прохання зняти з інока духовний сан, аби судити його за цивільними законами³⁵⁶.

Отже, кількість ченців у правобережних закордонних монастирях другої половини XVIII ст. не була радикально малою і уподібнювалася ситуації у монастирях Гетьманщини. Правобережні обителі приваблювали до себе вихідців переважно із посполитого неосвіченого населення як ближніх, так і віддалених територій. Представників нижчих верств були звичні до фізичної праці. Тож пропонувані монастирями умови, де ченці мусили самотійно займатися монастирським господарством і забезпечувати себе усім необхідним для проживання, їх задовольняли. Окрім того, для поміщицьких селян постриг в обителі зі спрощеною процедурою постригу було зручною можливістю втечі без оплати звільнення. Приходили до монастирів найчастіше люди самотні (овдовілі, «сць холостихъ», розлучені), при поганому здоров'ї та в старості. Тож наповнювали чернечі осередки переважно іноки у зрілому та старому віці. Прибулі до монастирів продовжували вести звичний для них спосіб життя. Через свою чисельну більшість, у них не було потреб адаптуватися до середовища, вони самі його формували. Тож було чимало випадків недоброчесної поведінки правобережних ченців. А місце розташування монастирів і релігійно-політична ситуація уможлилювали залучення військових сил для «зведення рахунків» з настоятелями.

³⁵⁵ Там само. – С. 776-777.

³⁵⁶ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. / Упор. І. Бутич, М. Бутич, О. Купчинський та інші. – Київ, 1970. – С. 498.

ВИСНОВКИ

У роботі було розглянуто інститут закордонних монастирів, який виник після підписання Вічного миру. За ним Київ відійшов до складу Росії, а частина єпархії залишилася у Речі Посполитій – тобто закордоном. Правобережні закордонні монастирі утворювали окрему українську групу і склалися із 5 обителей – Пустинного-Медведівського Свято-Миколаївського монастиря, підпорядкованого йому Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастиря, Лебединського Свято-Георгіївського та від 1779 р. підпорядкованої йому новоутвореної Лебединської Свято-Миколаївської обители, Пустинно-Жаботинського Свято-Онуфріївського монастиря. Особливістю даних чернечих осередків було те, що вони знаходилися у близькому розташуванні один від одного, а також з володіннями київських монастирів та сусідству з обителями Переяславської єпархії. З їх історій ми бачимо, що розвиток монастирів не був послідовним. Напружені політичні події ченці й черниці були вимушені покидати свої осередки. Однак по заспокоєнню ситуації поверталися.

У другому розділі ми дослідили особливості правобережного ігуменства та його ролі в житті чернецтва. Контроль над діяльністю ігуменами правобережних закордонних монастирів був мінімальним з боку вищого духовного керівництва. З одного боку, єпархіальна влада знаходилася на далекій відстані і в іншій державі, що ускладнювало здійснення фізичного нагляду над обителями. З іншого – поблажливе ставлення відбувалося з урахуванням складної релігійно-політичної ситуації. Таким чином, інститут ігуменів правобережних монастирів мав свої особливості. На відміну від Гетьманщини, де успішніше впроваджувалися синодальні практики, номінування настоятелів здійснювалося з урахуванням думки братії. Зі свого боку очільники монастирів могли дозволити собі більше самодіяльності. Прикордонні обители у Речі Посполитій були відомі спрощеною процедурою вступу в монастир й отриманням чернецтва. Хоча й траплялося, що це явище було спричинене зовнішніми умовами, такими як брак

ієромонахів. Бували зловживання фінансового характеру, коли монастирські ресурси ігумени використовували на власні розсуд і користь. Покарання ігуменів рідко здійснювалися через ту ж віддаленість. Найефективнішим способом було викликати порушника до Києва і там вирішувати справу. Хоча й при таких обставинах настоятелям вдавалося уникнути кари. Завдяки близькому розташуванню правобережних закордонних монастирів між собою та з обителями Лівобережжя між ігуменами відбувалася тісна комунікація між собою як офіційного так і неформального характеру. Це сприяло спільному вирішенню загальних проблем у чернечих осередках. А також було на користь окремим настоятелям у конфліктних ситуаціях.

У третьому розділі роботи ми дослідили особливості формування соціального складу чернечих осередків правобережних закордонних монастирів. Склад братій кількісно не відрізнявся від лівобережних обителей. А завдяки близькому розташуванню між ними, їх чисельності навіть були взаємопов'язаними через несприятливі обставини, втечі тощо. Негативних і безповоротних змін завдала епідемія чуми у 1770-1772 рр., скоротивши чисельність братії у досліджуваних монастирях приблизно вдвічі. Великою кількістю монахинь міг похвалитися хіба Лебединський Свято-Миколаївський жіночий монастир, утворений лише у 1779 р., чия братія поповнювалася завдяки призначенням в обитель окремих чернечих спільнот.

Правобережні монастирі приваблювали до себе вихідців із різних територій і більшою мірою віддалених. Сюди приходили з польських староств, полків Гетьманщини та Слобожанщини, із населених пунктів Нової Сербії. Склад монастирів поповнювався через постриг охочих прийняти чернецтво, зовсім невеликий відсоток складала прибулі іноки з інших місць. Виняток складав лише Лебединський Свято-Миколаївський жіночий монастир, де братія формувалася за рахунок черниць, які залишили молдовські, київські та інші обителі.

Правобережні монастирі найбільше приваблювали до своєї спільноти вихідців із посполитського стану, що, однак, було загальною єпархіальною рисою. Наступними за чисельністю у монастирях були представники козацьких родин, потім зі священницьких, міщанських і купецьких. Зовсім мало до обителів приходили зі шляхетської верстви, що також було характерним для унійних чернечих спільнот. Причиною тому могла слугувати непопулярність серед шляхти східного християнства на території Речі Посполитої. Православною залишалася дрібна шляхта, яка часто переходила у нижчі стани. Так само небагато було представників старшини з Лівобережної України, проте згадки про них, все ж, з'являються частіше.

Можемо бачити, що до українських закордонних монастирів приходили уже в зрілому, навіть частіше у старому (за тодішніми мірками) віці, у випадках, коли було складно самотійно забезпечувати себе умовами для проживання чи приходив час поступитися місцем молодшим (як у випадку священників).

Чернецтво було схильне проявляти непослух, а у закордонних правобережних обителях це полегшувала поблажливість настоятелів через затребуваності у робочій силі. Для вияви незгоди по відношенню до ігумена у братії було більше можливостей, у порівнянні з лівобережним чернецтвом, де протестом були переважно надіслані донесення зі скаргами до єпархіальної влади. Місце розташування монастирів і релігійно-політична ситуація уможливлювали залучення військових сил для «зведення рахунків» з настоятелями.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Неопубліковані джерела

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святейшого правлячого Синоду. – № 6195.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святейшого правлячого Синоду. – № 6196.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святейшого правлячого Синоду. – № 6215.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святейшого правлячого Синоду. – № 6238.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святейшого правлячого Синоду. – № 6243.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святейшого правлячого Синоду. – № 6250.
7. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святейшого правлячого Синоду. – № 6278.
8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святейшого правлячого Синоду. – № 6279.

9. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святійшого правлячого Синоду. – № 6280.
10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святійшого правлячого Синоду. – № 6281.
11. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святійшого правлячого Синоду. – № 6282.
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святійшого правлячого Синоду. – № 6284.
13. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святійшого правлячого Синоду. – № 6288.
14. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святійшого правлячого Синоду. – № 6289.
15. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святійшого правлячого Синоду. – № 6290.
16. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святійшого правлячого Синоду. – № 6292.
17. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святійшого правлячого Синоду. – № 6293.

18. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. XIII. Архів та зібрання історичних документів канцелярії обер-прокурора Святійшого правлячого Синоду. – № 6294.
19. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. 312. Зібрання рукописних книг Києво-Софійського собору. – № 444.
20. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. 312. Зібрання рукописних книг Києво-Софійського собору. – № 448.
21. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. 312. Зібрання рукописних книг Києво-Софійського собору. – № 449.
22. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 151. – Спр. 17.
23. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1020. – Спр. 1055.
24. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1020. – Спр. 1092.
25. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1020. – Спр. 1941.
26. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1020. – Спр. 2120.
27. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1020. – Спр. 2125.
28. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1020. – Спр. 2183.
29. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1020. – Спр. 2186.

- 44.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1024. – Спр. 2909.
- 45.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1024. – Спр. 2911.
- 46.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1024. – Спр. 2995.
- 47.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1024. – Спр. 3039.
- 48.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1024. – Спр. 3062.
- 49.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1024. – Спр. 3274.
- 50.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1024. – Спр. 3281.
- 51.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1043. – Спр. 27.
- 52.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1043. – Спр. 39.
- 53.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1076. – Спр. 177.
- 54.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 127. Київська духовна консисторія, м. Київ. – Оп. 1076. – Спр. 178.
- 55.Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 131. Справи про кількість священно- і церковнослужителів у вотчинах Видубицького монастиря; про видачу ієромонаху Миколаївського монастиря Назарію паспорта на проїзд до Переяслава; про втечу монахів з Петропавлівського монастиря та ін. – Оп. 30. – Спр. 130.

Опубліковані

1. Акты, относящиеся к истории православной церкви в Югозападной России. // Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. – Т. 1, Ч. 1. – Киев: в университетской типографии, 1859. – 554 с.
2. Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 1: (Съ изслѣдованіемъ икартою Заподной Руси въ XVII-XVIII в.в.). – 528 с.
3. Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 2. – С. 529-1136.
4. Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1137-1771.
5. Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. / Упор. І. Бутич, М. Бутич, О. Купчинський та інші. – Київ: Наукова думка, 1970. – 658 с.
6. Листи Лебединського ігумена Філофея Контаровського (1765-1767 рр.) / Записки Українського Наукового Товариства в Києві / Ред. Комітет: М. Грушевський, В. Перетц, М. Василенко. – Київ: І. Чоколова, 1911 р. – Кн. 9. – С. 1-28.
7. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 р. / Черкаська минувшина / ред. Ю. Мариновський. – Кн. 1. – Черкаси: «Відлуння», 1997. – 207 с.

Література

Монографії, збірки статей, брошури, тези конференцій

1. *Беднов В.* Православная церковь в Польше и Литве (по Volomina Legum). – Минск: «Лучи Софии», 2002. – 430 с.
2. *Дух О.* Превелебні панни. Жіночі чернечі спільноти Львівської та Перемишльської єпархій у ранньомодерний період. – Львів: Видавництво УКУ, 2017. – 752 с.
3. *Коялович М.* История воссоединения западнорусских униатов старых времен. – Санкт-Петербург: в типографии второго отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1873. – 400 с.
4. *Ластовський В.* Між суспільством і державою. Православна церква в Україні наприкінці XVII- у XVIII ст. в історії та історіографії. – Київ: Фенікс, 2008. – 496 с.
5. *Титов О.* Заграничные монастыри Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. У 3 т. – Київ: И. И. Чиколовь, 1916. – Т. 3: Русская православная церковь в Полско-Литовскомъ государствѣ в XVII-XVIII в.в. – Ч. 1: Общія свѣдѣнія о заграничныхъ монастыряхъ Киевской епархии в XVII-XVIII в.в. (Съ картою). – С. 1-172.
6. *Пархоменко В.* Очеркъ истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733-1785 г.г.) в связи съ общимъ ходомъ Малороссійской жизни того времени. – Полтава: Электрич. Типо-Литогр. Торговаго Дома И. Фришбергъ и С. Зороховичъ, 1908. – 98 с.
7. *Харлампович К.* Малороссійское вліяніе на Великорусскую церковную жизнь. – Казань: Изданіе Книжнаго магазина М. А. Голубева, 1914. – 878 с.
8. *Шпачинський Н.* Київській митрополитъ Арсеній Могилянській и состояние Киевской Митрополіи в его правленіе (1757-1770 г.). – Київ: Типографія Т-ва Н. А. Гиричъ, 1907. – 667 с.

9. *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ: видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 303 с.

Статті

1. *Білокін С.* Жаботинський Свято-Онуфріївський монастир // Енциклопедія історії України. – Т.3: Е – Й. – Київ, 2005. – С. 136.
2. *Дух О.* Черниці монастирів Львівської єпархії у 1760-1763 рр.: віковий, становий, освітній зріз (за матеріалами генеральної візитації Львівської єпархії 1758-1765 рр.) // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – 2005. – № 5. – С. 59-70.
3. *Лебединцев П.* Медвѣдовській Николаевській монастырь // Кієвскіє єпархіальніє вѣдомости. – 1870. - № 1. – С. 10-19.
4. *Лебединцев П.* Медвѣдовській Николаевській монастырь. (Окончаніє) // Кієвскіє єпархіальніє вѣдомости. – 1870. - № 2. – С. 38-48.
5. *Масненко В.* Адміністративно-Територіальний та господарсько-майновий устрій правобережної Черкащини XVIII ст. // Український селянин. – 2016. – № 16. – С. 46-51.
6. *Орловскій П.* Лебединскій Георгієвскій мужескій монастырь упраздненный, 20 декабря 1845 года // Кієвскіє єпархіальніє вѣдомости. – 1893. - № 1. – С. 10-16.
7. *Орловскій П.* Лебединскій Георгієвскій мужскій монастырь. (Продолженіє) // Кієвскіє єпархіальніє вѣдомости. – 1893. - № 2. – С. 31-42.
8. *Орловскій П.* Лебединскій Георгієвскій монастырь. (Окончаніє) // Кієвскіє єпархіальніє вѣдомости. – 1893. - № 3. – С. 56-67.
9. *Пашковський О.* Взаємозв'язки Жаботинського Онуфріївського монастиря з українським козацтвом у XVIII ст. // Нові дослідження козацької доби в Україні. – 2005. – № 14. – С. 224-227.

10. *Пашковський О.* Жаботинський Онуфріївський монастир у світлі історіографії та джерельної бази // Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії. – 2006. – № 3. – С. 21-23.
11. *Пашковський О.* Короткий нарис історії Жаботинського Онуфріївського чоловічого монастиря. – 2006. – № 3-4. – С. 55-60.
12. *Пашковський О.* Настоятелі Жаботинського Онуфріївського чоловічого монастиря у XVII – XIX ст. // Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії. – 2007. – № 4. – С. 135-137.
13. *Пашковський О.* Онуфріївська церква Жаботинського монастиря // Малі міста на історичній мапі України: проблеми збереження історико-архітектурної спадщини. – «Софія», 2007. – С. 162-166.
14. *Присяжнюк В.* Суспільно-правове становище православних монастирів на Правобережжі у 18 ст. // Родовід. – 1993 р. – № 5. – С. 79 – 83.
15. *Тимошенко Л.* Historia ecclesiastica institutionalis contemporalis (огляд найновішої літератури з історії Київської православної і унійної митрополій ранньомодерної доби) / Л. Тимошенко // Дрогобицький краєзнавчий збірник. - 2014. - Вип. 17-18. – С. 607-620.
16. *Б. а.* Чигиринській Св. Троицкій женській монастырь // Київські єпархіальні вѣдомости. – 1870. - № 15. – С. 497-507.
17. *Alexander J.* Bubonic Plague in Early Modern Russia. Public Health and Urban Disaster. – Oxford University Press, 2003. – 385 p.
18. *Mironowicz A.* Orthodox Church in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th–18th Century // | Białostockie Teki Historyczne. – 2016. – № 14. – P. 41-60.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Настоятелі Пустинно-Медведівського Свято-Миколаївського монастиря³⁵⁷

Ім'я ³⁵⁸	Роки настоятельства	Спосіб номінування	Спосіб звільнення від настоятельства	Причина звільнення (реальна чи задекларована)
Іоасаф Болюбаш	1733	Призначений з Києва	Утік за Дніпро	Страх перед нападами татар
Мисаїл Блоницький	1734-1739	Призначений	-	Смерть
Никифор Гуковський	8 травня 1739 – 3 червня 1749	Призначений	Добровільно відмовився і залишився жити серед братії	Бажання жити самітником у лісі неподалік монастиря (без дозволу від ігуменства відійшов з 1748 р.) ³⁵⁹
Строїтель схимонах Логин	1749-1750	Обраний братією і затверджений митрополитом, доки не призначить ігумена ³⁶⁰	Звільнення після призначення ігумена ³⁶¹	Призначення ігумена
Іродіон Покорський	5 жовтня 1750 – 6 лютого 1751 ³⁶²	Призначений із Софіївського	Добровільно відмовився і відправився до Києва	Напад гайдамаків на ігумена у грудні 1750 р. ³⁶⁴

³⁵⁷ Основну інформацію для створення таблиці взято з *Лебединцев П.* Медвѣдовській Николаевській монастирь. (Окончаніе) // Київські єпархіальні вѣдомости. – 1870. - № 2. – С. 42-44. Інші використані джерела та література зазначені окремими примітками.

³⁵⁸ *Перелік настоятелів монастиря, імена яких відомі від часу, коли Чигиринський староста князь Ян Кастан Яблонський задекларував бажання взяти Медведівський монастир під своє покровительство у 1731 р. і до останнього ігумена, який був номінований Київським митрополитом.* (*Лебединцев П.* Медвѣдовській Николаевській монастирь // Київські єпархіальні вѣдомости. – 1870. - № 1.– С. 12; Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Киевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1571-1573).

³⁵⁹ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. – Ч. 1. – С. 513-515.

³⁶⁰ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 3-4 зв.

³⁶¹ Там само.

³⁶² Там само. – Арк. 10-10зв.

³⁶⁴ Там само.

		кафедрального монастиря ³⁶³		
Строїтель схимонах Логин	1751-1752	Обраний братією і затверджений митрополитом ³⁶⁵	Добровільно відмовився ³⁶⁶	Часті хвороби ³⁶⁷
Тихон Борзаковський	22 квітня 1752 – серпень 1756	Обраний братією і затверджений митрополитом ³⁶⁸	Добровільно відмовився ³⁶⁹	Хвороба
Віссаріон	серпень 1756 - 1797	Обраний братією і затверджений митрополитом ³⁷⁰	-	-

³⁶³ Там само.

³⁶⁵ Там само.

³⁶⁶ Там само. – Арк. 5- 5 зв.

³⁶⁷ Там само.

³⁶⁸ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 14-14 зв.

³⁶⁹ Там само. – Арк. 43-43 зв.

³⁷⁰ Там само. – Арк. 43-45.

Додаток 2

Настоятелі Лебединського Свято-Георгіївського монастиря³⁷¹

Ім'я ³⁷²	Роки настоятельства	Спосіб номінування	Спосіб звільнення від настоятельства	Причина звільнення (реальна чи задекларована)
Назарій	1722-1730-ті	призначений із кафедрального Києво- Софійвського монастиря	?	?
Діонісій	1739-1742	?	?	?
Анастасій	1742-1743	?	?	?
Гавриїл Смільницький	1744-1751	Обраний братією і затверджений митрополитом ³⁷³	Силою відісланий до Києва	Підтримка Унійної Церкви
Намісник Сергій	3 лютого 1752- 1755	Обраний братією і затверджений митрополитом ³⁷⁴	?	?
Іларіон Міхневич	1755 - 1757	?	?	?
Інноцентій Левандовський	1757 - 1760	?	За указом митрополита	Переведений архімандритом у Велико- Новгородську єпархію
«управляющий» Лаврентій Богдановський	Листопад 1760 - 9 травня 1764	?	За указом консисторії	«за непорядочные свои поступки»
Філофей Контаровський	22 вересня 1764 - 1771	Призначений із кафедрального Києво- Софійвського монастиря	-	Смерть
Гавриїл Диковський	Січень 1772- 1781	?	?	?
Мельхіседек Шаховський	17 січня 1781 - 5 червня 1785 ³⁷⁵	Призначений із кафедрального Києво- Софійвського монастиря	За указом митрополита ³⁷⁷	Переведення ігуменом у Свято- Онуфріївський

³⁷¹ Основна інформація взята з *Орловскій П.* Лебединскій Георгієвскій монастирь. (Окончание) // Київські єпархіальні вѣдомости. – 1893. – № 3. – С. 56-67. Інші використані джерела та література зазначені окремими примітками.

³⁷² *Перелік настоятелів монастиря сформовано відповідно до наявної про них інформації від дати підтвердження прав монастиря на володіння угіддями князем Юрієм Любомирським 6 червня 1721 р. до останнього ігумена, який був номінований Київським митрополитом.* (Орловскій П. Лебединскій Георгієвскій мужскій монастирь. (Продолжение) // Київські єпархіальні вѣдомости. – 1893. – № 2. – С. 32).

³⁷³ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Киевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 2. – С. 621; *Орловскій П.* Лебединскій Георгієвскій мужскій монастирь. (Продолжение) // Київські єпархіальні вѣдомости. – 1893. – № 2. – С. 35.

³⁷⁴ Там само. – Ч. 2. – С. 664-666.

³⁷⁵ ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 2-4.

³⁷⁷ Там само.

		Софіївського монастиря ³⁷⁶		Жаботинський монастир ³⁷⁸
--	--	--	--	---

Додаток 3

**Настоятелі Пустинно-Жаботинського Свято-Онуфріївського
монастиря³⁷⁹**

Ім'я ³⁸⁰	Роки настоятельства	Спосіб номінування	Спосіб звільнення від настоятельства	Причина звільнення (реальна чи задекларована)
Гавриїл	1742-1749	Призначений з Києва	?	?
Димиліан	1750-1750	Призначений з Києва	-	смерть
Єфрем Биковський	1750-1771	Призначений з Києва	-	смерть
Намісник Феодорит ³⁸¹	1771	Призначений за указом консисторії	За указом митрополита	Призначення ігумена
Іринарх Рудановський	1772-1776	Призначений з Києва	За указом митрополита ³⁸²	Переведення ігуменом у Сокольський Преображенський монастир ³⁸³
Софроній	1776-1784	Переведено за указом митрополита з настоятельства у званні строїтеля у Сокольському Преображенському монастирі ³⁸⁴	За указом митрополита ³⁸⁵	Викликано до Києва для надання нової посади ³⁸⁶
Намісник Герман	1784	За указом митрополита ³⁸⁷	За указом митрополита	Призначення нового ігумена

³⁷⁶ Там само.

³⁷⁸ Там само.

³⁷⁹ Основна інформація взята з *Пашковський О.* Настоятелі Жаботинського Онуфріївського чоловічого монастиря у XVII – XIX ст. // *Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії.* – 2007. – № 4. – С. 135-137. Інші використані джерела та література зазначені окремими примітками.

³⁸⁰ *Перелік настоятелів монастиря сформовано відповідно до наявної про них інформації, починаючи від найранішої згадки XVIII ст.*

³⁸¹ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 448. – Арк. 173-173 зв.

³⁸² Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 р. / Черкаська минувшина / ред. Ю. Мариновський. – Кн. 1. – Черкаси, 1997. – С. 134.

³⁸³ Там само.

³⁸⁴ Там само.

³⁸⁵ Там само.

³⁸⁶ Там само.

³⁸⁷ Там само.

Мельхіседек Шаховський ³⁸⁸	1785-1810	Переведено з ігуменства у Лебединському Свято- Георгіївському монастирі за указом митрополита	?	?
--	-----------	--	---	---

³⁸⁸ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4-9 зв.

Додаток 4

Настоятельки Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастиря³⁸⁹

Ім'я ³⁹⁰	Роки настоятельства	Спосіб номінування	Спосіб звільнення від настоятельства	Причина звільнення (реальна чи задекларована)
Ігуменя Варвара	1735-1744	?	?	?
Керівниця Євфросинія ³⁹¹	1744-1751	?	Добровільно відмовилася	Старість
Керівниця Агафія ³⁹²	1751-1752	Обрання сестрами	Добровільно відмовилася	Старість ³⁹³
Керівниця Аполлінарія ³⁹⁴	1752-1769	Обрання сестрами	-	Смерть
Керівниця Єлизавета (ігуменя з 1775 р.) ³⁹⁵	1769-1779	Обрання сестрами	?	?
Керівниця Каллісфена	1779-1789	Обрання сестрами	?	?

³⁸⁹ Основна інформація взята з Б. а. Чигиринській Св. Троїцькій женській монастирь // Київські єпархіальні вѣдомости. – 1870. - № 15. – С. 506. Інші використані джерела та література зазначені окремими примітками.

³⁹⁰ Перелік настоятельок монастиря сформовано відповідно до наявної про них інформації, починаючи від часу перетворення обителі на жіночу у 1735 р. (див. про це у Б.а. Б. а. Чигиринській Св. Троїцькій женській монастирь // Київські єпархіальні вѣдомости. – 1870. - № 15. – С. 498.

³⁹¹ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 2. – С. 606-607.

³⁹² Там само. – С. 606-607.

³⁹³ Там само. – С. 686.

³⁹⁴ Там само. – С. 686.

³⁹⁵ ІР НБУВ. – Ф. 312. – № 449. – Арк. 456-458.

Додаток 5

Настоятельки Лебединського Свято-Миколаївського жіночого монастиря

Ім'я ³⁹⁶	Роки настоятельства	Спосіб номінування	Спосіб звільнення від настоятельства	Причина звільнення (реальна чи задекларована)
Керівниця Трифілія ³⁹⁷	1780-1782 ³⁹⁸	Рекомендація ктиторки ³⁹⁹	?	?
Керівниця Таїсія (ігуменя з 1787 р.) ⁴⁰⁰	1782-179?	Обрання сестрами ⁴⁰¹	?	?

³⁹⁶ Перелік настоятельок монастиря сформовано відповідно до наявної про них інформації, починаючи від початку заснування обителі у 1779 р.

³⁹⁷ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1628.

³⁹⁸ Там само. – С. 1628;

³⁹⁹ Там само. – С. 1626-1628.

⁴⁰⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 2995. – Арк. 3.

⁴⁰¹ Там само. – Арк. 1-1зв.

Додаток 6

Динаміка чисельності складу братії у Пустинно-Медведівському Свято-Миколаївському монастирі

Рік	Ступінь священства			
	Ієромонахи	Ієродиякони	Монахи	Разом
1750 ⁴⁰²	2	1	27	30
1766 ⁴⁰³	8	4	32	45
1770 ⁴⁰⁴	7	3	42	52
1779 ⁴⁰⁵	5	3	18	26
1786 ⁴⁰⁶	4	2	15	21

⁴⁰² ІР НБУВ – Ф. 13. – № 6280. – Арк. 1-3 зв.

⁴⁰³ Там само. – № 6238. – 1-3.

⁴⁰⁴ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1540.

⁴⁰⁵ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 2-10 зв.

⁴⁰⁶ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 2-9 зв.

Додаток 7

Динаміка чисельності складу братії у Пустинно-Жаботинському Свято-
Онуфріївському монастирі

Рік	Ступінь священства			
	Ієромонахи	Ієродиякони	Монахи	Разом
1766 ⁴⁰⁷	7	4	37	48
1770 ⁴⁰⁸	7	4	37	48
1786 ⁴⁰⁹	6	4	19	29

⁴⁰⁷ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1357.

⁴⁰⁸ Там само. – С. 1551.

⁴⁰⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4-9 зв.

Додаток 8

Динаміка чисельності складу братії у Лебединському Свято-Георгіївському монастирі

Рік	Ступінь священства			
	Ієромонахи	Ієродиякони	Монахи	Разом
1767 ⁴¹⁰	8	2	9	19
1770 ⁴¹¹	9	2	9	20

⁴¹⁰ Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1389.

⁴¹¹ Там само. – С. 1539.

Додаток 9

**Динаміка чисельності складу братії у Чигиринському Свято-Троїцькому
жіночому монастирі**

Рік	1770⁴¹²	1779⁴¹³	1786⁴¹⁴
Кількість монахинь	67	31	39

⁴¹² Памятники православия и русской народности въ Западной Россіи въ XVII-XVIII в.в. У 3 т. / Подъ редакціей О. Тітова. – Киевъ: И. И. Чоколова, 1905. – Т. 1: Акты по исторіи заграничныхъ монастырей Кіевской епврхіи XVII-XVIII в.в. – Ч. 3. – С. 1544.

⁴¹³ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 12-20.

⁴¹⁴ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 11зв.-22.

Додаток 10

**Географічне походження чернецтва правобережних закордонних
монастирів Київської єпархії**

Монастир, рік	Географічне походження		
	«Полской нації»	«Малоросийской нації»	Інше
Медведівський, 1779 ⁴¹⁵	12	8	3 "родомъ слободского полку", 1 "нації новосербской"
Медведівський, 1786 ⁴¹⁶	7	12	1 " нації новосербской"
Чигиринський жіночий, 1779 ⁴¹⁷	16	12	-
Чигиринський жіночий, 1786 ⁴¹⁸	31	7	1 "родомъ з новосербіи"
Лебединський жіночий, 1787 ⁴¹⁹	49	31	1 "уроженца новосербская", 1 "уроженца грузинская", 1 "уроженца волоская", 1 "уроженца киевская", 1 "уроженца киевоподолская", 1 "уроженца чернагорская", 1 "уроженца цесарская"

⁴¹⁵ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 2-10 зв.

⁴¹⁶ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 2-9 зв.

⁴¹⁷ Там само. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 12-20.

⁴¹⁸ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 11зв.-22.

⁴¹⁹ Там само. – Спр. 3062. – Арк. 2-19.

Додаток 11

**Географічне походження ченців правобережних закордонних монастирів
Київської єпархії у відсотковому значенні⁴²⁰**

Монастир, рік	Географічне походження у %		
	«Полскої нації»	«Малоросійської нації»	Інше
Медведівський, 1779	46	31	15
Медведівський, 1786	33	57	5
Чигиринський жіночий, 1779	52	39	-
Чигиринський жіночий, 1786	79	18	3
Лебединський жіночий, 1787	55	35	8

⁴²⁰ Обчислення здійснені за даними вміщеними у додатку 10.

Додаток 12

Відсоткове співвідношення чернецтва Пустинно-Медведівського Свято-Миколаївського та Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастирів, яке походило з близьких до обителів населених пунктів

Монастир, рік	Усього в монастирі	З близьких населених пунктів	%
Медведівський, 1779 ⁴²¹	26	7	27
Медведівський, 1786 ⁴²²	21	5	24
Чигиринський жіночий, 1779 ⁴²³	31	13	42
Чигиринський жіночий, 1786 ⁴²⁴	39	27	69

⁴²¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 2-10 зв.

⁴²² Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 2-9 зв.

⁴²³ Там само. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 12-20.

⁴²⁴ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 11зв.-22.

Додаток 13

**Прийшовши з яких обителей монахині поповнили склад чернецтва
Лебединського Свято-Миколаївського жіночого монастиря станом на
1787 р.⁴²⁵**

Місце колишнього проживання монахинь	Рік									
	1779	1780	1781	1782	1783	1784	1785	1786	1787	Разом
Одразу	-	4	2	19	1	12	-	-	-	38
Лебединський Свято- Георгіївський	2	-	-	-	-	-	-	1	-	3
Молдовський Калатурський Благовіщенський	2	4	1	-	1	-	-	1	2	11
Інші молдовські монастирі	-	1	-	-	2	4	-	-	4	11
Канівський Покровський	2	6	-	-	-	-	-	-	-	8
Мотронинський Свято- Троїцький	-	1	1	2	-	-	1	-	-	5
Плескачівський скиток	2	-	-	-	1	1	-	-	-	4
"Ізба" із с. Лебедин	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Мошногірський Свято- Вознесенський	-	2	-	-	-	1	-	-	-	3
Києво-Богословський	-	1	-	-	-	1	-	-	-	2
Чигиринський Свято- Троїцький	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Преображенський (точної назви не вказано)	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Разом	8	21	4	21	5	19	1	2	8	89

⁴²⁵ ЦДІАК України. - Ф. 127. - Оп. 1024. - Спр. 3062. - Арк. 2-19.

Додаток 14

**Станове походження чернецтва правобережних закордонних монастирів
Київської єпархії**

Монастир, рік	Стан					
	Із посполитих	Із козаків	Із священно- та церковно- служителів	Із міщан	Із купців	Інше
Медведівський, 1779 ⁴²⁶	20	2	1	-	1	1 син писаря
Медведівський, 1786 ⁴²⁷	13	4	2	-	2	-
Чигиринський жіночий, 1779 ⁴²⁸	18	8	3	1	-	-
Чигиринський жіночий, 1786 ⁴²⁹	25	7	4	1	-	1 донька іконописця
Лебединський жіночий, 1787 ⁴³⁰	53	11	1	8	2	2 із шляхетських, 1 вдова "малоросійського" сотника, 1 донька значкового товариша, 1 вдова військового товариша, 1 колишня жінка губернського канцеляриста, 5 колишніх жінок російських військових (вдів і розлучених)

⁴²⁶ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 2-10 зв.

⁴²⁷ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 2-9 зв.

⁴²⁸ Там само. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 12-20.

⁴²⁹ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 11 зв.-22.

⁴³⁰ Там само. – Спр. 3062. – Арк. 2-19.

Додаток 15

**Станове походження чернецтва правобережних закордонних монастирів
Київської єпархії у % значенні⁴³¹**

Монастир, рік	Станове походження у %					
	Із посполитих	Із козаків	Із священно- та церковно- служителів	Із міщан	Із купців	Інше
Медведівський, 1779	77	8	4	-	4	4
Медведівський, 1786	62	19	10	-	10	-
Чигиринський жіночий, 1779	58	26	10	3	-	-
Чигиринський жіночий, 1786	64	18	10	3	-	3
Лебединський жіночий, 1787	60	12	1	9	2	12

⁴³¹ Обчислення здійснені за даними вміщеними у додатку 14.

Додаток 16

Причини вступу до правобережних закордонних монастирів Київської єпархії у другій половині XVIII ст.

Монастир, рік	Причина вступу в монастир					
	Хвороба	Старість	Вдівство	Розлучення	Завезені малолітніми	Не вказано причини
Медведівський, 1779 ⁴³²	10	3	-	-	2	11
Медведівський, 1786 ⁴³³	8	2	-	-	2	9
Чигиринський жіночий, 1779 ⁴³⁴	4	4	3	-	-	20
Чигиринський жіночий, 1786 ⁴³⁵	3	-	7	-	1	28
Лебединський жіночий, 1787 ⁴³⁶	2	-	36	5	-	46

⁴³² ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 2-10 зв.

⁴³³ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 2-9 зв.

⁴³⁴ Там само. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 12-20.

⁴³⁵ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 11зв.-22.

⁴³⁶ Там само. – Спр. 3062. – Арк. 2-19.

Додаток 17

Причини вступу до правобережних закордонних монастирів Київської єпархії у другій половині XVIII ст. у відсотковому значенні⁴³⁷

Монастир, рік	Причина вступу в монастир у %					
	Хвороба	Старість	Вдівство	Розлучення	Завезені малолітніми	Не вказано причини
Медведівський, 1779	38	12	-	-	8	42
Медведівський, 1786	38	10	-	-	10	42
Чигиринський жіночий, 1779	13	13	10	-	-	64
Чигиринський жіночий, 1786	7	-	18	-	3	72
Лебединський жіночий, 1787	2	-	40	6	-	52

⁴³⁷ Обчислення здійснені за даними вміщеними у додатку 16.

Додаток 18

Сімейний стан правобережного чернецтва Київської єпархії другої половини XVIII ст. до прийняття постригу

Монастир, рік	Сімейний стан		
	вдівець / вдова	«сє холостихъ»	розлучені
Медведівський, 1779 ⁴³⁸	7	17	-
Медведівський, 1786 ⁴³⁹	4	16	-
Чигиринський жіночий, 1779 ⁴⁴⁰	16	14	-
Чигиринський жіночий, 1786 ⁴⁴¹	12	27	-
Лебединський жіночий, 1787 ⁴⁴²	43	35	5

⁴³⁸ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 2-10 зв.

⁴³⁹ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 2-9 зв.

⁴⁴⁰ Там само. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 12-20.

⁴⁴¹ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 11зв.-22.

⁴⁴² Там само. – Спр. 3062. – Арк. 2-19.

Додаток 19

Сімейний стан правобережного чернецтва Київської єпархії другої половини XVIII ст. до прийняття постригу у відсотковому значенні⁴⁴³

Монастир, рік	Сімейний стан у %		
	вдівець / вдова	«сь холостихь»	розлучені
Медведівський, 1779	27	65	-
Медведівський, 1786	19	76	-
Чигиринський жіночий, 1779	52	45	-
Чигиринський жіночий, 1786	31	69	-
Лебединський жіночий, 1787	48	39	6

⁴⁴³ Обчислення здійснені за даними вміщеними у додатку 18.

Додаток 20

Вікові характеристики закордонного правобережного чернецтва Київської єпархії другої половини XVIII ст.

Монастир, рік	Вік					
	До 30	31-40	41-50	51-60	61-70	70+
Медведівський, 1779 ⁴⁴⁴	1	9	6	3	5	2
Медведівський, 1786 ⁴⁴⁵	-	3	3	5	3	3
Жаботинський, 1786 ⁴⁴⁶	2	9	4	4	3	4
Чигиринський жіночий, 1779 ⁴⁴⁷	2	6	5	7	5	5
Чигиринський жіночий, 1786 ⁴⁴⁸	1	9	13	6	5	-
Лебединський жіночий, 1787 ⁴⁴⁹	7	20	23	15	13	10

⁴⁴⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 2-10 зв.

⁴⁴⁵ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 2-9 зв.

⁴⁴⁶ Там само. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4-9 зв.

⁴⁴⁷ Там само. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 12-20.

⁴⁴⁸ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 11зв.-22.

⁴⁴⁹ Там само. – Спр. 3062. – Арк. 2-19.

Додаток 21

Вікові характеристики ченців Пустинно-Медведівського Свято-Миколаївського монастиря у 1779 р. з відсотковим значенням⁴⁵⁰

Ступінь священства	Вік					
	До 30	31-40	41-50	51-60	61-70	70+
Ієромонахи	-	1	3	-	1	-
Ієродиякони	1	2	-	-	-	-
Монахи	-	6	3	3	4	2
Разом	1	9	6	3	5	2
%	4	35	23	11	19	8

⁴⁵⁰ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 2-10 зв.

Додаток 22

Вікові характеристики ченців Пустинно-Медведівського Свято-Миколаївського монастиря у 1786 р. з відсотковим значенням ⁴⁵¹

Ступінь священства	Вік					
	До 30	31-40	41-50	51-60	61-70	70+
Ієромонахи	-	-	1	2	-	1
Ієродиякони	-	2	-	-	-	-
Монахи	-	1	2	3	3	2
Разом	-	3	3	5	3	3
%	-	14	14	24	14	14

⁴⁵¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 2-9 зв.

Додаток 23

Вікові характеристики ченців Пустинно-Жаботинського Свято-Онуфріївського монастиря у 1786 р. з відсотковим значенням⁴⁵²

Ступінь священства	Вік					
	До 30	31-40	41-50	51-60	61-70	70+
Ієромонахи	-	2	1	-	1	2
Ієродиякони	1	2	-	-	-	-
Монахи	1	5	3	4	2	2
Разом	2	9	4	4	3	4
%	7	31	14	14	10	14

⁴⁵² ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4-9 зв.

Додаток 24

**Вікові характеристики черниць правобережних закордонних монастирів
Київської єпархії другої половини XVIII ст. у відсотковому значенні⁴⁵³**

Монастир, рік	Вік					
	До 30	31-40	41-50	51-60	61-70	70+
Чигиринський, 1779	6	19	16	23	16	16
Чигиринський, 1786	3	23	33	15	13	-
Лебединський, 1787	8	22	26	17	15	11

⁴⁵³ Обчислення здійснені за даними вміщеними у додатку 20.

Додаток 25

**Спроможність нести послух закордонним правобережним чернецтвом
Київської єпархії у другій половині XVIII ст.**

Монастир, рік	Кількість спроможних нести послух		
	спроможні	мало спроможні	не спроможні
Медведівський, 1779 ⁴⁵⁴	16	5	4
Медведівський, 1786 ⁴⁵⁵	13	5	1
Жаботинський, 1786 ⁴⁵⁶	18	-	7
Чигиринський жіночий, 1779 ⁴⁵⁷	13	11	5
Чигиринський жіночий, 1786 ⁴⁵⁸	23	10	1
Лебединський жіночий, 1787 ⁴⁵⁹	56	-	33

⁴⁵⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 2-10 зв.

⁴⁵⁵ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 2-9 зв.

⁴⁵⁶ Там само. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4-9 зв.

⁴⁵⁷ Там само. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 12-20.

⁴⁵⁸ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 11зв.-22.

⁴⁵⁹ Там само. – Спр. 3062. – Арк. 2-19.

Додаток 26

**Спроможність нести послух закордонним правобережним чернецтвом
Київської єпархії у другій половині XVIII ст. у відсотковому значенні⁴⁶⁰**

Монастир, рік	Кількість спроможних нести послух у %		
	спроможні	мало спроможні	не спроможні
Медведівський, 1779	62	19	15
Медведівський, 1786	62	24	5
Жаботинський, 1786	62	-	24
Чигиринський жіночий, 1779	42	35	16
Чигиринський жіночий, 1786	59	26	3
Лебединський жіночий, 1787	63	-	37

⁴⁶⁰ Обчислення здійснені за даними вміщеними у додатку 28.

Додаток 27

**Освітній рівень закордонного правобережного чернецтва Київської єпархії
у другій половині XVIII ст. з відсотковим значенням**

Освіта	Монастир, рік					
	Медведівський, 1779 ⁴⁶¹	Медведівський, 1786 ⁴⁶²	Жаботинський, 1786 ⁴⁶³	Чигиринський жіночий, 1779 ⁴⁶⁴	Чигиринський жіночий, 1786 ⁴⁶⁵	Лебединський жіночий, 1787 ⁴⁶⁶
Нічого не вивчали	8	12	10	26	23	56
«Руской»	9	6	12	3	4	13
«Руской мало»	3	2	6	2	5	18
«Руской, полской мало»	-	-	1	-	-	-
Лише ремесла	6	2	-	-	7	2
Загальна кількість освічених	18	10	19	5	16	33
Загальна кількість освічених у %	69	48	66	16	41	37
Усього ченців	26	21	29	31	39	89

⁴⁶¹ ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 2-10 зв.

⁴⁶² Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 2-9 зв.

⁴⁶³ Там само. – Оп. 1076. – Спр. 177. – Арк. 4-9 зв.

⁴⁶⁴ Там само. – Оп. 1043. – Спр. 27. – Арк. 12-20.

⁴⁶⁵ Там само. – Оп. 1024. – Спр. 178. – Арк. 11 зв.-22.

⁴⁶⁶ Там само. – Спр. 3062. – Арк. 2-19.